

परिच्छेद एक : शोधपरिचय

१.१ शोधशीर्षक

यस शोधपत्रको शीर्षक 'सल्यानी भाषिकाका आधारभूत शब्दहरू' रहेको छ ।

१.२ शोधको प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय-मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्घायअर्न्तगत रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समितिको स्नातकोत्तर तह दसौं पत्रको परिपूर्तिका निमित्त प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.३ विषयपरिचय

सल्यान आफैमा भाषिक सांस्कृतिक र ऐतिहासिक दृष्टिले महत्त्वपूर्ण जिल्ला हो । तर भाषाको दृष्टिकोणले हेर्दा यो जिल्ला आफैमा परिपूर्ण देखिँदैन । यस जिल्लामा बसोबास गर्ने विविध जातिका कारणले पनि यहाँका वक्ताहरू बीच भाषिक एकरूपता पाइँदैन । ब्राह्मण, छेत्री, मगर, नेवार, कामी, दमाइँ, सुनार,वादी आदि जातिहरूको बसोबास रहेको छ । यी विभिन्न जातिहरूको आ-आफ्नै संस्कृति र परम्परा छ, साथै जातिगत रूपमा भाषिक विविधता छ ।

भौगोलिक दृष्टिकोणले अति नै विकट र दुर्गम मानिने सल्यान जिल्लामा बोलिने नेपाली भाषाका निजी शब्दहरू छन् । जस्तै: चानो (निधार), नाक्चो (नाक), पिरर्या (खुर्सानी), डिडनु (लट्टी, लौरो), मलो (गुलियो) नारो -(सिंगान), देतो (थाहा छैन) आदि । यस्ता थुप्रै शब्दले यो भाषिका छुट्टै रूपमा चिनिन्छ । शोधकर्ताहरूले सल्यानी भाषिकालाई सामान्यतया यस्ता आधारभूत शब्दहरूको चर्चा गरे तापनि सम्पूर्ण रूपमा व्याख्या र विश्लेषण भएको पाइँदैन ।

सल्यानी भाषिकाका आधारभूत शब्दहरूको सङ्कलन, अध्ययन र विश्लेषण गर्नु नै यस शोधकार्यको विषयवस्तु हो । सामान्यतया छिमेकी जिल्ला रोल्पा, रूकुम, सुर्खेत र

जाजरकोटमा समेत सल्यानी भाषिकामा समानता देखिए तापनि पूर्णरूपमा यी भाषिकाहरूसँग मिल्दैन । शरीर, भूगोल, समय, उपचार, हातहतियार, खानपिन, कीरा, बोटबिरुवा, फलफूल, अन्नपात, संख्या, बार आदि विभिन्न क्षेत्रका शब्दको सूची तयार गरी यस भाषिकाको चिनारी यस शोधपत्रमा दिइएको छ ।

विभिन्न वस्तुहरूको नामकरण सल्यानी भाषिकामा कसरी गरिन्छ भन्ने कुरा निकर्षण गर्नुमा नै यस शोधकार्यको विषयवस्तु केन्द्रित रहेको छ ।

१.४ समस्याकथन

यस शोधकार्यका निम्न समस्या रहेका छन् :

क) सल्यानी भाषिका क्षेत्र कुन हो ?

ख) नेपाली भाषाको सल्यानी भेदलाई भाषिका मान्ने आधारहरू के के हुन् ?

ग) स्तरीय नेपाली भाषाका आधारभूत शब्द र सल्यानी भेदका शब्दहरूबीच के अन्तर छ ?

१.५ शोधको उद्देश्य

क) सल्यानी भाषिकाको क्षेत्र निर्धारण गर्नु ।

ख) नेपाली भाषाको सल्यानी भेदलाई भाषिका मान्ने आधारहरू निरूपण गर्नु ।

ग) स्तरीय नेपाली भाषाका आधारभूत शब्द र सल्यानी भेदका शब्दहरूबीच अन्तरलाई केलाएर विश्लेषण गर्नु ।

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

सल्यानी भाषिका भनेर छुट्टै अध्ययन नभए तापनि भाषिका निर्धारण गर्ने क्रममा सल्यान जिल्ला र यस वरपरको क्षेत्रलाई समेटेर गरिएका अध्ययन र शोधकार्यहरूलाई कालक्रमिकरूपले यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

बालकृष्ण पोखरेल, राष्ट्रभाषा, काठमाडौं साभ्ता प्रकाशन (२०५५)

प्रस्तुत पूर्वकार्यमा पोखरेलले सल्यानमा बोलिने भाषिकालाई पुर्वेली भाषिकाको खसानी उपभाषिका भित्र राखेका छन् । यस अनुसन्धानमा स्पष्टसँग सल्यान भनेर नाम तोकिएको पाइन्छ र सल्यानमा मात्र बोलिने शब्दको नमुना उल्लेख गरिएको छ ।

जीवेन्द्रदेव गिरी, सिमताली क्रियाका संरचनाको भाषावैज्ञानिक विश्लेषण (२०४०)

प्रस्तुत शोधकार्यमा जीवेन्द्रदेव गिरीले सिमताली क्रियासँग सल्यानी भाषिकाका क्रियाहरूको उदाहरण प्रस्तुत गरेका छन् ।

यमनाथ तिमिल्सिना, सर्वनाम र संख्यावाचक शब्दका आधारमा नेपाली भाषिका (२०५०)

प्रस्तुत शोधकार्यमा उनले ७ वटा भाषिका भनेर निर्धारण गरेका छन् । ती भाषिकाहरू हुन् :

- १) डोटी-डडेलधुराली
- २) दार्चुला-बैतडेली
- ३) अछाम-बभाङ्गी
- ४) जाजरकोटे
- ५) हुम्ली
- ६) जुम्ली-सिंजाली
- ७) पुर्वेली ।

यसमा उनले सल्यानमा बोलिने भाषिकालाई पुर्वेली भाषिका भित्र समेटेका छन् । पुर्वेली भाषिका कञ्चनपुर, कैलाली, सुर्खेत, दैलेख, सल्यान, रूकुम, म्याग्दी र मुस्ताङ हुन् । पूर्वतिरको भागमा बोलिने निष्कर्ष निकालेका छन् ।

यज्ञेश्वर निरौला, क्रियाको रूपतOEवको आधारमा नेपालीका भाषिकाको निर्धारण (२०५१)

प्रस्तुत अनुसन्धानमा नेपाली भाषिकालाई क्रियाको रूपतOEवका आधारमा निर्धारण गर्ने काम भएको छ । निरौला (२०५१) ले यसको आधारमा १२ वटा भाषिका भएको निक्यौल गरेका छन् । ती हुन्:- १) दार्चुलाली २) बैतडेली ३) डडेलधुराली ४) बभाङ्गी ५) डोट्याली ६) बाजुराली ७) अछामी ८) जुम्ली-सिंजाली ९) दैलेख-कालीकोटे १०) भेरी-क्षेत्रीय ११) गण्डकेली १२) पुर्वेली ।

सल्यानमा बोलिने भाषिकालाई उनले भेरी-क्षेत्रीय भाषिकाअन्तर्गत राखी यस भाषिकाको क्षेत्र जाजरकोट, सुर्खेत, रूकुम र सल्यान मानेका छन् ।

भागवत आचार्य, उच्चारणका आधारमा नेपालीका भाषिकाको निर्धारण (२०५३)

प्रस्तुत शोधकार्यमा आचार्यले उच्चारणका आधारमा भाषिकाहरू जम्मा १२ वटा भएको निष्कर्ष निकालेका छन् । ती हुन् :- १) दार्चुलाली २) बैतडेली-डडेल्धुराली ३) डोट्याली ४) बाजुराली ५) अछामी ६) जुम्ली-सिँजाली ७) हुम्ली ८) मुगु-डोल्पाली ९) कालीकोटे १०) जाजरकोटे ११) रूकुम-सल्यानी १२) पुर्वेली ।

यस अध्ययनमा उनले सल्यानी मात्र नभनेर 'रूकुम-सल्यानी' भनेर सल्यानमा बोलिने भाषिकाको चर्चा गरेका छन् ।

लावण्यप्रसाद दुङ्गाना, आधारभूत शब्दावलीका आधारमा नेपाली भाषिकाको निर्धारण (२०५३)

प्रस्तुत शोधकार्यमा दुङ्गानाले आधारभूत शब्दावलीका आधारमा भाषिकाहरू १३ वटा भएको निष्कर्ष निकालेका छन् । ती हुन्:- १) दार्चुलाली 'क' २) दार्चुलाली 'ख' ३) बैतडेली ४) बाजुराली ५) अछामी ६) बभ्राङ्गी ७) हुम्ली ८) डोटी-डडेलधुराली ९) मुगु-डोल्पाली १०) जुम्ली-सिँजाली ११) भेरी-क्षेत्रीय १२) गण्डकेली १३) पुर्वेली ।

दुङ्गानाले यस अध्ययनमा सल्यानमा बोलिने भाषिकालाई भेरी-क्षेत्रीय भाषिकाअन्तर्गत राखेका छन् ।

१.७ प्राक्कल्पना

सल्यानी भाषिकाको अलग्गै अनुसन्धान नभए पनि अहिलेसम्म भएका अनुसन्धान र भाषिका निर्धारण गर्ने प्रक्रियाले निश्चय पनि सल्यानी भेदको छुट्टै अध्ययन गनुपर्ने देखिन्छ । सल्यानमा बोलिने शब्दहरू यसको वरपरका जिल्लाहरू दाङ, रोल्पा, रूकुम, सुर्खेत, जाजरकोट, बर्दियामा समेत बोलिने भएकाले र त्यहाँका वक्ताहरूले एक अर्काको भाषिका बुझ्ने भए तापनि सल्यान जिल्ला नै यस भाषिकाको क्षेत्र र यी क्षेत्रलाई आधार मानेर सल्यानी भाषिकाको नामकरण रहेको छ । सल्यानका प्रत्येक गाविसमा एउटै वस्तुको

भिन्नभिन्न नामकरण पाइन्छ ।

१.८ शोधकार्यको औचित्य

पूर्वकार्यको समीक्षाबाट के स्पष्ट भएको छ भने सल्यानी भाषिकाको बारेमा छिटपुट रूपमा चर्चापरिचर्चा भएको पाइए तापनि यस भाषिकाको समग्र अध्ययन र विश्लेषण हुन बाँकी नै छ । यसबाट सल्यानी भाषिकाका आधारभूत शब्दको विविध कोणबाट अध्ययन र विश्लेषण गरिने प्रस्तुत शोधकार्यको औचित्य पुष्टि हुन्छ । यसका साथै यस शोधकार्यबाट सल्यानी भाषिका र समग्र भाषाको परम्पराको विश्लेषणमा समेत यस शोधकार्यले योगदान पुऱ्याउने निश्चित छ । यसबाट पनि यस शोधकार्यको औचित्य पुष्टि हुन्छ ।

१.९ शोधकार्यको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधकार्यमा सल्यानी भाषिकाका आधारभूत शब्दहरूको मात्र सूचीकरण गरी अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ ।

१.१० शोधविधि

यस अनुसन्धान कार्यमा दुई प्रकारका शोधविधिलाई अवलम्बन गरिएको छ :

क) सामग्री-सङ्कलन विधि : सम्बन्धित क्षेत्रमा गई निर्धारित प्रश्नावलीलाई आधार मानेर अन्तर्वार्ता, अन्तर्क्रिया आदि पद्धति अवलम्बन गरी स्थान छनोट, व्यक्ति छनोट र नमुना छनोटबाट प्राथमिक सामग्री संकलन गरिएको छ ।

यस अनुसन्धान कार्यमा भाषिका अध्ययनसँग सम्बन्धित पुस्तक, पत्रपत्रिका, अप्रकाशित अभिलेख शोधपत्र आदिलाई द्वितीयक सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ । नेपालीका भाषिकाहरूको अध्ययनमा संलग्न विभिन्न विद्वानहरूसँगको राय, सल्लाह र सुझावबाट जानकारी प्राप्त गरिएको छ । यिनै स्रोतहरूलाई आधार बनाएर सामग्री सङ्कलन गरी प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

(ख) विश्लेषण विधि : यस शोधकार्यमा सङ्कलित सामग्रीहरूलाई विश्लेषण गर्दा तुलनात्मक विधि अपनाइएको छ । प्राथमिक सामग्रीहरूको परीक्षण र मूल्याङ्कन गरी अध्ययनका क्रममा देखापरेका प्रत्येक शब्दको विशेषता पहिल्याइएको छ ।

१.११ शोधपत्रको रूपरेखा

यस शोधपत्रको रूपरेखा निम्नानुसार रहेको छ :

परिच्छेद एक : शोधपरिचय

परिच्छेद दुई : भाषिकाको सैद्धान्तिक चर्चा

परिच्छेद तीन : पूर्वनिर्धारित भाषिकाहरूको चर्चा

परिच्छेद चार : सत्यानी भाषिकाका आधारभूत शब्दहरू

परिच्छेद पाँच : उपसंहार

परिच्छेद दुई : भाषिकाको सैद्धान्तिक चर्चा

२.१ परिचय

भाषा समाजद्वारा आर्जित गतिशील सम्पत्ति भएकाले यसमा निरन्तर परिवर्तन भइरहन्छ । यो सबै ठाउँमा र जुनसुकै समयमा एकैनासे रहँदैन । भौगोलिक दुरी सामाजिक तथा सांस्कृतिक वातावरण र समयको लामो अन्तराल आदि विविध कारणले गर्दा एउटै भाषामा अनेकौँ सामाजिक तथा क्षेत्रीय भाषिक भेदहरू उत्पन्न हुन्छन् । लोकव्यवहारमा प्रचलित भाषाका तिनै सामाजिक र क्षेत्रीय विभेदहरूलाई भाषिका भनिन्छ ।

कुनै भाषाका भौगोलिक, सामाजिक, शैलीगत, स्तरीय, सामान्य, प्रयोजनपरक ऐतिहासिक भेदहरूलाई त्यस भाषाका भाषिका भनिन्छ । भौगोलिक अवस्थाले गर्दा डोटी, जुम्ला, सल्यान, गोर्खा, भ्यापा र दार्जीलिङमा बोलिने नेपालीमा अन्तर छ । यिनका उच्चारण शब्दभण्डार र व्याकरणमा रहेको अन्तर सजिलै चाल पाउन सकिन्छ । भाषिका भनेको भाषाको क्षेत्रगत भेद हो । भिन्न-भिन्न क्षेत्रमा बोलिने भाषिक भेद नै भाषिका हो । भाषिका व्यक्ति भाषाभन्दा ठूलो र भाषाभन्दा सानो हुन्छ । कुनै पनि भाषा सबै ठाउँमा सबै स्थितिमा एक साथ प्रयुक्त हुँदैन । भौगोलिक दुरी र सम्पर्कको अभाव, समयको लामो अन्तराल, विभिन्न भाषिक समुदायसितको सम्पर्क आदि कारणले एउटै भाषाका धेरै भेद देखापर्छन यिनै भेदलाई भाषिका मानिन्छ । जतिसुकै भिन्नता भए पनि ती भाषिकामा बोधगम्यता हुन्छ ।

२.१.१ ऐतिहासिक भाषिका

समयको अन्तरालले भाषालाई निकै प्रभाव पार्दछ । प्राचीन समयमा बोलिने भाषा र आधुनिक युगमा बोलिने भाषामा समेत निकै भिन्नता देखिन्छ । नेपालकै सन्दर्भमा पनि प्राचीन नेपालीका वक्ताले प्रयोग गरेको भाषा र अहिलेका नेपालीका वक्ताले प्रयोग गर्ने भाषामा निकै भिन्नता छ । एउटा पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा पुग्दा भाषामा केही न केही फरक परिरहेको हुन्छ । यसरी एउटै ठाउँमा बोलिने कुनै भाषामा समय र वक्ताको फरकले देखिने भाषिक भेद नै ऐतिहासिक भाषिका हो अर्थात् ठाउँ उही तर समय र वक्तामा अन्तर आई भाषिक भेदमा फरक पर्दछ भने त्यहाँ ऐतिहासिक भाषिका देखापर्दछ ।

२.१.२ सामाजिक भाषिका

भाषाको प्रयोग समाजमा हुन्छ । समाजको आफ्नै संरचनागत व्यवस्था हुन्छ । सामाजिक व्यवस्था जाति, धर्म, व्यवसाय, लिङ्ग, उमेर आदि विभिन्न आधारमा निर्मित वर्गहरूबाट संरचित हुन्छ । तसर्थ भाषामा पनि त्यसै अनुसारका भेद देखिन्छन् । भाषाको यही सामाजिक वर्गमा आधारित भेद सामाजिक भाषिका हो ।

सामाजिक भाषिकामा वक्ता र भाषिक भेदमा मात्र फरक पाइन्छ, समय र ठाउँ चाहिँ उही हुन्छ । अथवा समय उही ठाउँ पनि उही तर वक्ता र भाषिक भेदमा फरक पाइन्छ भने त्यहाँ सामाजिक भाषिका जन्मन्छ (निरौला:२०५०, पृष्ठ ७) । नेपाली समाजलाई मात्रै हेर्ने हो भने पनि सामाजिक भाषिकालाई बुझ्न सजिलो हुन्छ । नेपाली समाजमा विद्यमानसामाजिक मर्यादाक्रमअनुसार भाषा बोलिन्छ । जस्तै :- तँ, तिमी, तपाईं, आदि । त्यस्तैगरी शिक्षित र अशिक्षित व्यक्तिको भाषामा पनि फरक छ । जस्तै-शिक्षितले प्लेन, टिकट भन्छन् भने अशिक्षितले पिलेन, टिकेस भन्छन् ।

२.१.३ व्यक्तिभाषिका

एक व्यक्तिद्वारा बोलिने भाषालाई व्यक्तिभाषा भनिन्छ । हरेक व्यक्तिको बोली, आफ्नै प्रकार वा ढङ्गको हुन्छ । एउटाको बोली अर्को व्यक्तिसँग ठ्याम्मै मिलेको हुँदैन । वर्णनात्मक पद्धतिका आधारमा व्यक्तिभाषा भन्नाले कुनै व्यक्तिको जन्मदेखि मृत्युपर्यन्तको बोली नै व्यक्तिबोली वा व्यक्तिभाषा हो । यसलाई ऐतिहासिक पद्धतिमा हेर्दा जन्मदेखि मृत्युपर्यन्त अनेक परिवर्तनहरू भइरहने हुँदा व्यक्तिको भाषिक प्रयोगमा पनि परिवर्तन भइरहन्छन् र ती परिवर्तनहरू व्यक्तिको उमेरको परिवर्तन सँगै भइरहने भएकाले उसले प्रयोग गरेको त्यस किसिमको बोलीलाई व्यक्तिबोली वा व्यक्तिभाषा भनिन्छ ।

भाषाको सबैभन्दा सानो एकाइका रूपमा व्यक्ति भाषालाई लिइन्छ । कुनै एउटा व्यक्तिले बोलेको उही शब्द अर्को व्यक्तिले र उसले पनि केही समयपश्चात प्रयोग गरेमा भिन्नता देखिन सक्छ । बोलाइमा व्यक्ति-व्यक्तिका बीचमा वा एउटै व्यक्तिले फरक समय र स्थानमा प्रयोग गर्ने भाषिक भेद नै व्यक्तिभाषिका हो ।

२.१.४ प्रयोजनपरक भाषिका

कुनै पनि अवस्थामा कुनै खास प्रयोजनका लागि कुनै निश्चित भाषिका भेदको प्रयोग गरिन्छ । एउटा वक्ता वा प्रयोक्ताले सबै ठाउँमा एकै किसिमको भाषिक रूप बोल्दैन । एउटै वक्ताले विषय, प्रसङ्ग, श्रोता र परिस्थिति हेरी भाषाका विभिन्न भेद प्रयोग गर्दछ । एउटा व्यक्तिले शिक्षक भएर पढाउँदा, त्यही व्यक्तिले वकालत गर्दा र राजनेता भएर भाषण गर्दा एकै किसिमको भाषिक रूपको प्रयोग गर्दैन । त्यही व्यक्तिले साहित्यिक रचना गर्दा, साथीहरूसँग कुराकानी गर्दा अनि विज्ञान र प्रविधिसँग सम्बन्धित कुरा गर्दा फरक फरक भाषिक भेदको प्रयोग गर्दछ । यसरी प्रयोजनअनुसार बोलिने र लेखिने भाषिक भेदलाई नै प्रयोजनपरक भाषिका भनिन्छ । प्रयोजनपरक भाषिकाहरू भाषण, वादविवाद, सेमिनार, समाचारपत्र शिक्षा, भूगोल, विज्ञान, वाणिज्य, कानून, साहित्य आदि अनेक क्षेत्रमा देखापरेका हुन्छन् ।

प्रयोजनपरक भाषिकामा वक्ता समय र ठाउँ एउटै र भाषिक भेद मात्र फरक हुन्छ । यो भाषिका सामाजिक भाषिकाभन्दा पनि व्यापक हुन्छ । यसका लेख्य र कथ्य दुवै भेदलाई समान रूपले व्यवहारमा ल्याइन्छ । यस भाषिकालाई भाषाको शैलीगत भेद पनि भनिन्छ । विषय र प्रयोजनले नै भाषाको शैलीगत भेद छुट्टिन्छ । जे होस, विज्ञान, वाणिज्य, कानून, इन्जिनियरिङ, व्यवस्थापन, प्रशासन, कृषि, साहित्य, पत्रकारिता आदि अनेक क्षेत्र र विषयमा प्रयोग गरिने भाषिक भेद नै नेपालीका प्रयोजनपरक भाषिका हुन् ।

२.१.५ स्तरीय भाषिका

भाषाको स्तरीय भेद भनेको त्यो आदर्श भेद हो जुन समुदायले औपचारिक प्रसङ्गमा प्रयोग गर्दछ । वास्तवमा व्यक्ति भाषिका, सामाजिक भाषिका प्रयोजनपरक भाषिका र भौगोलिक भाषिकाको सरदर रूप नै स्तरीय भाषिका हो । स्तरीय भाषिकाले सामान्य भाषिकाको भन्दा व्यापक क्षेत्र ओगटेको हुन्छ । साहित्य, वाङ्मय तथा ज्ञानविज्ञानका जुनसुकै क्षेत्रमा पनि यसै भाषिकाले प्रभाव जमाएको हुन्छ । सबैखाले सामान्य भाषिकाका वक्ताले स्तरीय भाषिकालाई सजिलैसित बुझ्न सक्दछन् ।

स्तरीय भाषिकालाई अड्डा अदालत, कार्यालय, विद्यालय, विश्वविद्यालय, रेडियो,

टेलिभिजन आदि विभिन्न क्षेत्रमा प्रयोग गरिन्छ । स्तरीय भाषिकामा शब्दोच्चारण, व्याकरण र शब्दनिर्माणमा स्थानीय भाषिकाको रूप प्रयोग नगरी स्तरीय रूपलाई प्राथमिकता दिइन्छ ।

२.१.६ भौगोलिक भाषिका

भौगोलिक कारणले जन्मने भाषिकालाई भौगोलिक भाषिका भनिन्छ । भौगोलिक भाषिका स्तरीय भाषिका भन्दा सीमित हुन्छ । कुनै एक मूल थलोबाट बसाई सरेर विभिन्न क्षेत्रमा छरिएका तर ठूला-ठूला नदी, विकट पहाड र अनकन्टार लेक तथा जङ्गल आदिका कारणले गर्दा लामो समयसम्म आफ्नो मूल थलोसँग र अरू ठाउँसँग पनि सम्पर्क हुन सकेन भने कालान्तरमा ती भिन्न-भिन्नै क्षेत्रमा बेग्लाबेग्लै भाषिक भेद प्रयोग हुन थाल्दछ । भौगोलिक कारणले जन्मेका ती भिन्नाभिन्नै भाषिक भेद नै भौगोलिक भाषिका हुन् । भौगोलिक भाषिका मूलतः तीन कारणले जन्मने गर्दछन् । (१) भौगोलिक विकटता (२) समयको व्यापक अन्तराल र (३) राजनैतिक विभाजन ।

भौगोलिक भाषिकामा पनि स्तरीय भाषिकामा जस्तै लोकसाहित्यका अतिरिक्त लिखित साहित्यको रचना हुनसक्छ तर यसले ज्ञानविज्ञानको व्यापकतामा फैलने मौका पाइसकेको हुँदैन । जे भए पनि व्यक्ति वा सामाजिक भाषिकाभन्दा व्यापक तर स्तरीय भाषिकाभन्दा सीमित र एकै समयमा भिन्नाभिन्नै ठाउँका भिन्नाभिन्नै वक्ताले प्रयोग गर्ने एउटै भाषाका विभिन्न रूपलाई भौगोलिक भाषिका भन्ने गरिन्छ ।

परिच्छेद तीन : पूर्वनिर्धारित भाषिकाहरूको चर्चा

३.१ पृष्ठभूमि

नेपाली भाषिकाको अध्ययन परम्परा भन्दा आठ दशक लामो देखिन्छ । भाषिकाको अध्ययन गर्ने क्रममा विदेशी र स्वदेशी दुवै विद्वान्हरूले सक्रियता देखाएको पाइन्छ ।

नेपाली भाषिकाका बारेमा पहिलो चर्चा गर्ने काम जार्ज अब्राहम ग्रियर्सन (१९१६ ई) ले गरेका हुन् । उनले नेपालीका पाल्पा र दैरे भेदको उल्लेख गरेका छन् तर दैरे नेपालीको भाषिका नभएर अर्को छुट्टै भाषा हो (बालकृष्ण पोखरेल, २०३१ पृष्ठ ९४) ।

नेपाली भाषिकाको सूचना दिने अर्का व्यक्ति सूर्यविक्रम ज्ञवाली हुन् । उनले दार्जीलिङको नेपाली भाषाको चर्चा गर्ने प्रसङ्गमा राष्ट्रभाषाभन्दा डोटी र जुम्ला-जुम्लाको नेपाली भाषा फरक भएको विचार व्यक्त गरेका छन् (ज्ञवाली १९९०, पृष्ठ १८-१९) । उनले गरेको यस चर्चामा सत्यता रहेको कुरा त्यसपछि भएका अध्ययनबाट पनि पुष्टि भएको छ । ज्ञवालीले उल्लेख गरेका डोटी र जुम्ला-हुम्लामा बोलिने नेपालीसँग भेरीक्षेत्रीय नेपाली भाषिकाको निकटतम सम्बन्ध रहेको छ किनभने डोटी जुम्ला-हुम्ला र भेरीक्षेत्रको सिमाना जोडिएको छ । (गिरी : २०५३, पृष्ठ ९) । यसपछि कमला साङ्कृत्यायन (२०१७, पृष्ठ ६६०-६६१) ले पूर्वी नेपाली (धनकुटा र इलामको), केन्द्रीय नेपाली (गोरखा र काठमाडौँ उपत्यकाको), माथी नेपाली (बूढी गण्डकीको) र पश्चिमी नेपाली (जुम्ला, डोटी र अछामको) भनी नेपाली भाषिकाहरूको चर्चा गरेकी छन् । दयानन्द श्रीवास्तव (२०१९, पृष्ठ १८) ले पनि यिनै चारवटा भेदलाई नेपाली भाषिकाका रूपमा स्विकारेका छन् ।

भीमदेव भट्ट र अर्जुनदेव भट्ट (२०१७) ले बैतडीका केही स्थानीय शब्दहरू सङ्कलन गरी वर्गीकरणसहित तिनको नेपाली अर्थ प्रस्तुत गरेका छन् । यसबाट भेरीक्षेत्रीय नेपाली र बैतडीका सम्बन्धका बारेमा केही जानकारी पाउन सकिने देखिन्छ (गिरी, २०५३ पृष्ठ ९) ।

बालकृष्ण पोखरेलले नेपालीका भाषिकाको अध्ययनमा ठूलो योगदान पुऱ्याएका छन् । पोखरेल (२०१९) ले पुर्वेली अथवा गोर्खाली, केन्द्रीय अथवा पर्वती, पश्चिमी अथवा खसानी भनी तीन भाषिकाको चर्चा गरे । पछि भोलानाथ तिवारी (२०२०) ले नेपाली भाषिकाका

पाल्पा, दरै, कुसवार र दनुवार भेद छन् । तर यो भेद भ्रामक देखिन्छ किनभने देनवार (दनुवार ?) छुट्टै भाषा हो, नेपालीको भाषिका होइन । कुसवार भाषा त्यति विश्वासिलो छैन (भागवत आचार्य २०५३) । पोखरेल (२०२०) ले नेपाली भाषामा डोटेली, बैतडेली, बभाङ्गी हुम्ली, जुम्ली, पर्वती र गोर्खाली भेदहरू रहेको उल्लेख गरेका छन् । पोखरेल (२०२०) ले जुम्ली, डोट्याली र पर्वतीको पूर्व वर्गीकरण नै स्वीकार गरेका छन् तर पोखरेल (२०२२) ले भने भाषिकाहरूलाई पूर्वी (गोर्खाली), केन्द्रीय (पर्वती) र पश्चिमी (खसानी) का रूपमा नामकरण गरेका छन् । आफ्नो अध्ययनलाई अगि बढाउँदै जाँदा उनले नेपालीका पाँचवटा भाषिका भएको निष्कर्ष निकाल्दै तिनलाई पुर्वेली, माभाली, ओरपच्छिमा, मभूपच्छिमा र परपच्छिमाको संज्ञा दिएका छन् (पोखरेल, २०३१ पृष्ठ ४१-४२) । उनले पुर्वेलीभित्र खसानी, पर्वती र गोर्खाली, माभालीभित्र असीदराली तिब्रीकोटी, हुम्ली र रास्कोटी, ओरपश्चिमाभित्र बभाङ, बाजुरा र अछामका भाषिकाहरू, मभूपच्छिमाभित्र मभूपच्छिमाभित्र डोटी र डडेलधुरा अनि परपच्छिमामा बैतडी, दार्चुला भित्रका भाषिकाहरूलाई समेटेका छन् ।

चूडामणि उपाध्याय रेग्मी (२०२५) ले नेपालीका तीन भाषिका नभनेर भाषिका समूह भन्नपुर्ने राय दिदै पश्चिमी नेपाली, केन्द्रीय नेपाली र पूर्वी नेपालीका रूपमा नेपालीका भाषिका समूहलाई चिनाएका छन् (रेग्मी, २०२५ पृष्ठ ५८) । उनले नेपालका रूकुम, रोल्पा दैलेख जिल्लाहरूदेखि पूर्वमा इलाम, भूपा र पश्चिम बङ्गालको दार्जीलिङ क्षेत्र असम, सिक्किम र भूटान तथा भारतका विभिन्न राज्य बर्मा, मलाय आदि ठाँउमा छरिएका नेपालीहरूको भाषालाई पूर्वी नेपाली भाषिका समूहभित्र पारेका छन् ।

जीवेन्द्रदेव गिरी (२०४०) ले सिमताली क्रियाका संरचनाको भाषावैज्ञानिक विश्लेषणद्वारा भेरीक्षेत्रमा प्रचलित नेपालीका भाषिकाको अध्ययन परम्परालाई आधुनिक भाषावैज्ञानिक पद्धतिका आधारमा अगि बढाउने कार्यको प्रारम्भ गरेका हुन् । उनले सिमताली क्रियाको रूपध्वनिताOEवक अध्ययन गरेका छन् ।

गिरी (२०४१) ले “सिमताली भाषिका: कथ्य नेपालीकै एक भेद” भन्ने लेखमा सिमतालीका ध्वनिगत विशेषताका साथै केही शब्दगत र वाक्यगत विशेषतामा प्रकाश पारेका छन् । यसमा उनले सिमताली भाषिकालाई नेपालीका कथ्य भेदका रूपमा चिनाउने प्रयत्न गर्दै यस भाषिकाका वक्ताहरू सल्यान, जाजरकोट, रोल्पा, रूकुम तथा सुर्खेत एवम् बाँके र

बर्दियाका पनर्वासमा पनि बसोबास गरिरहेको सूचना दिएका छन् ।

गिरीले भेरीक्षेत्रीय नेपाली क्रियाको संरचनात्मक विश्लेषण (२०५३) मा भेरीक्षेत्रीय भाषिकाको क्षेत्र भेरी अञ्चलका दैलेख, जाजरकोट र सुर्खेत जिल्लाको पूर्वी क्षेत्र तथा राप्ती अञ्चलका सल्यान, रोल्पा, रूकुम र दाङ जिल्लाका केही भागमा बोलिने कुरा बताएका छन् (गिरी, २०५३ पृष्ठ २) । यी जिल्लाहरूबाट तराईतिर बसाइँ सर्ने क्रममा यस भाषिकाका वक्ताहरू बाँके र बर्दियामा पनि रहेका छन् ।

मोहनराज शर्मा र कृष्णहरि बराल (२०५०) ले नेपाली भाषाका सुदूरपश्चिमेली भाषिका समूह, मध्यपश्चिमेली भाषिका समूह, केन्द्रीय भाषिका समूह र पुर्बेली भाषिका समूहका रूपमा क्षेत्रीय भेदहरू रहेको उल्लेख गरेका छन् । शर्मा र बराल (२०५०, पृष्ठ ४२) ले खसानी भाषिका राप्ती अञ्चलको सल्यान, रोल्पा, रूकुम तथा भेरी अञ्चलको दैलेख, जाजरकोट र सुर्खेतमा तथा यसका छेउछाउमा बोलिने जानकारी दिएका छन् ।

बालकृष्ण पोखरेलपछि, भाषिका निर्धारण गर्ने परम्परा करीव दुई दशकपछि वि.सं. २०५३ मा जोडिन्छ ।

३.२ बालकृष्ण पोखरेलको अनुसन्धान

नेपालीका भाषिकाको आधिकारिकताका साथ अनुसन्धान गर्ने पहिलो व्यक्ति बालकृष्ण पोखरेल हुन् । उनले आफूले अनुसन्धान गर्ने क्रममा भाषिकाको संख्या पनि पटक पटक बदलेको पाइन्छ । उनले २०१९, १०२२ र २०३१ म फरक फरक भाषिकाहरूको निर्धारण गरेका ५ भाषिका समूह नै क्याम्पस तथा विश्वविद्यालयहरूमा पठनपाठन हुँदै आएको छ । पोखरेलद्वारा निर्धारित ५ वटा भाषिकाहरू यसप्रकार छन् -

३.२.१ पुर्बेली वर्ग

पोखरेल (२०३१) का अनुसार पुर्बेली वर्गअन्तर्गतको भाषिका भेरी अञ्चलका दैलेख, जाजरकोट र राप्ती अञ्चलको सल्यान देखि पूर्व भोटाङ, वर्मा र आसामसम्म बोलिन्छ । यस पुर्बेली वर्गमा तीन उपभाषिका रहेका छन् । गोर्खादेखि पूर्वतिर गोर्खाली, भल्कोट र महिकोटदेखि पूर्वको लुम्बिनी, गण्डकी र धवलागिरिमा बोलिने पर्वती र भेरी अञ्चलका

दैलेख, जाजरकोट सुर्खेत एवम् राप्ती अञ्चलका सल्यान, रूकुम, रोल्पा जिल्लामा खसानी उपभाषिका बोलिन्छ । उनले सल्यानमा बोलिने भाषिकालाई पुर्वेली भाषिकाको 'खसानी' उपभाषिकाभित्र समेटेका छन् ।

३.२.२ माझाली वर्ग

केन्द्रीय भाषिकाको रूपमा स्वीकारिएको यो भाषिका कर्णाली अञ्चलमा बोलिन्छ । नेपाली भाषाको उत्पत्ति जुम्लाका सिंजाबाट भएकाले केन्द्रीय भाषिका भन्नु उपयुक्त देखिन्छ । यस भाषिका वर्गमा असिदराली, रास्कोटी, तित्रीकोटी, हुम्ली आदि भेदहरू पर्दछन् । डोल्पा जिल्लाका केही भाग र जुम्ला, कालीकोट, मुगु, हुम्ला हुँदै महाकाली अञ्चलको उत्तरसम्म यो भाषिका बोलिन्छ ।

३.२.३ ओरपच्छिमा वर्ग

ओरपच्छिमा वर्गको भाषिका सेती अञ्चलको बझाङ, बाजुरा, अछाम र डोटीका चौखुट्या पर्वतदेखि पूर्वको भागमा बोलिन्छ । यस भाषिका वर्गमा अछाम, बझाङी र बाजुराली जस्ता भेदहरू पाइन्छन् । यस्ता उपभाषिकाहरू अहिले छुट्टै भाषिकाका रूपमा विकसित भइसकेका छन् । उक्त कुरा तिमिल्सिना, निरौला, आचार्य, ढुङ्गाना आदिको अनुसन्धानबाट पुष्टि हुन्छ ।

३.२.४ मझपच्छिमा वर्ग

मझपच्छिमा वर्गको भाषिका बोलिने क्षेत्र डोटी र डडेलधुरा हुन् । यसमा पनि डुम्रिकोटी, डडेलधुराली तथा निरोली उपभेद पाइन्छन् । यस भाषिका वर्गले माझाली भाषिकाभन्दा परपच्छिमा भाषिकासँग बढी निकट सम्बन्ध राख्दछ ।

३.२.५ परपच्छिमा वर्ग

यो परपच्छिमा वर्गको भाषिका महाकाली भेगको मल्लो, सोराङ, वैतडी, दुहुँ, मर्मा, लेकम, चुहागढ, पुचौडी इत्यादि क्षेत्रमा बोलिन्छ । यो भाषिका कुमाउनीबाट बढी प्रभावित छ ।

३.३ यमनाथ तिमिल्सिनाको अनुसन्धान

यमनाथ तिमिल्सिना (२०५०) ले सर्वनाम र सङ्ख्यावाचक शब्दका आधारमा नेपालीका भाषिकाहरू निर्धारण गरेका छन् । उनले पोखरेलको अनुसन्धानको पुर्नमूल्याङ्कन गर्दै आफ्नो अनुसन्धानबाट ७ वटा भाषिकाको निर्धारण गरेका छन् ।

३.३.१. पुर्वेली भाषिका

यस भाषिकालाई पोखरेल (२०३१) ले पुर्वेली वर्ग भनेका थिए भने तिमिल्सिना (२०५०) ले पुर्वेली भाषिका भनेका छन् । यस भाषिकाको क्षेत्र नेपालको सुदूरपश्चिम तराई भाग कञ्चनपुर लगायत कैलाली, सुर्खेत-दैलेख, सल्यान, रूकुम, म्याग्दी र मुस्ताङ हुँदै पूर्व र नेपाल बाहिर भूटान, असम हो । उनले सल्यानमा बोलिने भाषिकालाई पुर्वेलीभिन्न समेटेका छन् । उनले यस भाषिकाको क्षेत्र अन्य भाषिकाको भन्दा व्यापक देखाएका छन् ।

३.३.२. जुम्ली-सिंजाली भाषिका

तिमिल्सिना (२०५०) का अनुसार जुम्ली-सिंजाली भाषिका कर्णाली अञ्चलको मुगु, जुम्ला, डोल्पा र कालीकोट अनि सेती अञ्चलको वाजुरामा बोलिन्छ भने यस भाषिकाको मुख्य केन्द्र सिंजा क्षेत्र हो । कान्ति र गौतम हिमालदेखि दक्षिणमा मुकुट अरनिको, चुली हिमाल र मुकुटकर्णाली नदीदेखि, पूर्वमा ठूली भेरीको पूर्वी मुहान च्याखुरे लेक र कालीकोट डाँडादेखि उत्तरमा र मुकुटहिमालदेखि पश्चिममा अवस्थित कर्णाली प्रस्रवण क्षेत्रमा यो भाषिका बोलिन्छ । यस भाषिकाको प्रयोग क्षेत्र पुर्वेलीभन्दा सानो तर अरू भाषिक क्षेत्रभन्दा व्यापक छ ।

३.३.३. हुम्ली भाषिका

तिमिल्सिना (२०५०) का अनुसार हुम्ली भाषिकाको प्रयोग क्षेत्र हुम्ला जिल्ला हो । मुगु कर्णालीदेखि पश्चिम, हुम्ला, कार्णाली र सैपाल हिमालदेखि उत्तर चण्डी र गोरख हिमालदेखि दक्षिण र नालाकन्कार हिमालदेखि पूर्वमा यस भाषिकाको प्रयोग हुन्छ । हुम्ली

भाषिका जुम्ली-सिंजाली भाषिकाबाटै विकसित भएको हो ।

३.३.४ जाजरकोटे भाषिका

तिमिल्सिना (२०५०) का अनुसार जाजरकोटे भाषिका भेरी अञ्चलको जाजरकोट जिल्लामा बोलिन्छ । ठूली भेरी नदीदेखि पश्चिम, च्याखु लेकदेखि दक्षिण, गाढ खोला एवम भेरी नदीदेखि पूर्व र महाभारत पर्वतदेखि उत्तर यस भाषिकाको क्षेत्र हो ।

३.३.५ अछाम-बझाङ्गी भाषिका

तिमिल्सिना (२०५०) का अनुसार अछाम-बझाङ्गी भाषिका सेती अञ्चलका बझाङ, अछाम र डोटीको उत्तरपूर्वी भेगमा बोलिन्छ । जुगारडाँडा, वूढीगङ्गा, केलासखोलाको सिरान हुँदै कर्णाली नदीदेखि पश्चिम, कर्णाली नदीदेखि उत्तर, सेती नदी बलीखर्क र कालीगाढ खोलादेखि पूर्व र हुम्ला कर्णाली नदी तथा सैपाल हिमालदेखि पूर्व र हुम्ला कर्णाली नदी तथा सैपाल हिमालदेखि दक्षिणी भेगमा यो भाषिका बोलिन्छ ।

३.३.६ दार्चुला-वैतडेली भाषिका

पोखरेल (२०३१) ले परपच्छिमा वर्गमा राखेको भाषिकालाई तिमिल्सिना (२०५०) ले दार्चुला-वैतडेली भाषिका भनेका छन् । यस भाषिकाको प्रयोग क्षेत्र कालीगढ र सेतीनदीदेखि पश्चिम, सुर्मायागाढदेखि उत्तर, महाकाली नदीदेखि पूर्व र लिपुडाँडा र गुराँस हिमालदेखि दक्षिण दार्चुला र वैतडी जिल्ला हुन् ।

३.३.७ डोटी-डडेलधुराली भाषिका

तिमिल्सिना (२०५०) का अनुसार डोटी-डडेलधुराली भाषिकाको प्रमुख क्षेत्र डोटी र डडेलधुरा जिल्ला हुन् । यो भाषिका सेती नदीदेखि पश्चिम, ठूलीगाढ र रङ्गुन खोलादेखि उत्तर महाकाली नदीदेखि पूर्व र सुर्मायागाढ र सेतीनदीदेखि दक्षिणमा बोलिन्छ ।

३.४ यज्ञेश्वर निरौलाको अनुसन्धान

भाषिकाको अध्ययन गर्दै जाने क्रममा यज्ञेश्वर निरौला (२०५०) ले क्रियाको

रूपतत्त्वको आधारमा नेपाली १२ वटा भाषिकाहरू निर्धारण गरेका छन् । उनले ३३१ वटा क्रियापदबाट रूपायित क्रियापदलाई आधार मानेर भाषिकाको निर्धारण गरेका छन् । पोखरेल (२०३१) भन्दा तिमिल्सिना (२०५०) को तिमिल्सिनाभन्दा यज्ञेश्वर निरौला (२०५०) को अनुसन्धान अगाडि बढेको देखिन्छ । निरौलाद्वारा निर्धारित १२ वटा भाषिकाहरू यी हुन् :-

३.४.१ दार्चुलाली भाषिका

निरौला (२०५०) का अनुसार दार्चुला जिल्लामा बोलिने भाषिका नै दार्चुलाली भाषिका हो । यस भाषिकाको क्षेत्र गुल्जर र ढडेरा पहाड, बकिया लेक तथा व्यास ऋषि हिमालभन्दा पश्चिम, व्यास ऋषि हिमालदेखि दक्षिण, महाकाली नदीभन्दा पूर्व र चाम्लिया खोलो र महाकाली नदीको दोभानदेखि चाम्लिया खोलो हुँदै देथला, कोटमारा र छेटढुङ्गा पहाडदेखि उत्तरको भू-भाग हो । यो भाषिका कुमाउनीबाट प्रभावित हुनसक्ने सम्भावना निकै छ । यस भाषिकाको आजसम्म कुनै लिखित साहित्य छैन ।

३.४.२ बैतडेली भाषिका

वैतडेली भाषिका महाकाली अञ्चलको बैतडी जिल्लाका बासिन्दाले प्रयोग गर्ने भाषिका हो । यस भाषिकाको प्रयोग क्षेत्र थलाडाँडा पहाडदेखि उत्तर सेती नदीले काटेको क्षेत्र, कालीगाढ खोला र सेतीको दोभान हुँदै कालीगाढ खोला तथा छेटढुङ्गा पहाडदेखि पश्चिममा, छेटढुङ्गा पहाड, देथला पहाड तथा चाम्लिया खोलादेखि दक्षिणमा महाकाली नदीदेखि पूर्वमा र सरमाया गाढखोलाबाट पूर्व मङ्ग्रावण पहाड हुँदै बसेरा तथा थलाडाँडा भन्दा उत्तरी क्षेत्रमा यो भाषिका बोलिन्छ । यस भाषिकामा पनि साहित्यिक रचना हुन सकेको छैन ।

३.४.३ डडेलधुराली भाषिका

महाकाली अञ्चलको डडेलधुरामा बोलिने यो भाषिकाको क्षेत्र सिम्ति पहाड, फल्टुडे, पहाड, गोल्मा र साट पहाड तथा सेती नदीदेखि पश्चिम, थलाडाँडा, बसेरा, दाइनासिला र भन्ग्रावण पहाड तथा सरमाया गाढखोलादेखि दक्षिण, महाकाली नदीदेखि पूर्व र चुरे पहाडदेखि उत्तरको भू-भाग हो । यस भाषिकामा पनि साहित्यिक रचना भएको छैन ।

३.४.४ बभाङ्गी भाषिका

यस भाषिकाको मुख्य थलो बभाङ जिल्ला हो । यस भाषिकासँग दार्चुलाली भाषिका निकै मिल्छ । यस भाषिकाको प्रयोग क्षेत्र बाह्रबिसे पहाड, बूढीगङ्गा नदी, जेठी बहुरानी पहाड हुँदै जुगड डाँडाभन्दा पश्चिम, गुराँस हिमशृङ्खलाको याका चुचुरा, बकिया, लेक, काफलसेरी पहाड र कालीगाढ खोला हुँदै कालीगाढ खोला र सेतीको दोभानभन्दा पूर्व सैपालहिमालदेखि ठोठरिया हिमाल हुँदै ठाडो ढुङ्गा टुप्पा र याका पहाडभन्दा दक्षिण र कालीगाढ खोला तथा सेतीको दोभान, विना पहाड, सौरे खोला हुँदै खप्तड डाँडाभन्दा उत्तरको भू-भाग नै यस भाषिकाको मूल क्षेत्र हो । यस भाषिकामा पनि लिखित साहित्यको रचना हुन सकेको छैन ।

३.४.५ डोट्याली भाषिका

सेती प्रस्रवण क्षेत्रको दक्षिणी भू-भाग डोटी यस भाषिकाको मुख्य स्थल हो । ठूली गाढ खोला र कर्णाली नदीको दोभान, सेती नदी र त्यसभन्दा माथि खप्तड पहाड देखि पश्चिम, खप्तड पहाडदेखि सौरे खोला हुँदै सौरे खोलो र सेतीको दोभानभन्दा दक्षिण सेती नदी घन्टेश्वर र फल्टुडे पहाडभन्दा पूर्व र ठूली गाढखोलाको मुहान कृण्डिकोट छहरादेखि ठूलीगाढ खोलाले काटेको क्षेत्र हुँदै ठूलीगाढ र कर्णालीको दोभानभन्दा उत्तरको भू-भागमा यो भाषिका बोलिन्छ ।

३.४.६ बाजुराली भाषिका

कर्णाली नदीको पश्चिमी र सेती प्रस्रवण क्षेत्रको पूर्वी भू-भाग बाजुरामा बसोवास गर्ने वक्ताले यो भाषिका प्रयोग गर्छन् । यो भाषिका लामाबगर, खिस्मापहाड, माइला लेक हुँदै कवाँडी खोलादेखि पश्चिम सङ्खलगन पहाड र जेठी बहुरानी लेकदेखि दक्षिण, जुगड डाँडा, पौडली पहाड तथा बभाङको घाटखोलादेखि पूर्व र बूढीगङ्गाको गोलाघाट र लामाबगर भन्दा उत्तरको भू-भाग यस भाषिकाको मुख्य क्षेत्र हो ।

३.४.७ अछामी भाषिका

अछाम जिल्लाका बासिन्दाले बोल्ने यो भाषिका कर्णाली नदीभन्दा पच्छिम, बाजुराली भाषिक क्षेत्रभन्दा दक्षिण र डोट्याली भाषिक क्षेत्रभन्दा पूर्वको भू-भागमा बोलिन्छ । कर्णाली नदी र लामाबगरभन्दा पश्चिम, लामाबगर र बूढीगङ्गा नदीदेखि दक्षिण, बूढीगङ्गाले छिनेको भाग र बूढीगङ्गाकै दोभान सेती नदीभन्दा पूर्व र सेती नदीले छिनेको क्षेत्र हुँदै सेती र कर्णालीको दोभानभन्दा उत्तरको भू-भाग नै यस भाषिकाको मुख्य थलो हो ।

३.४.८ जुम्ली-सिंजाली

यो भाषिका मूलतः कर्णाली अञ्चलका मुगु, हुम्ला, जुम्ला र डोल्पा जिल्लामा बोलिन्छ । नेपाली भाषाको माउ थलो नै यही प्रान्तलाई मानिएको छ । स्वर्गद्वारी लेक, च्याखुरे लेक, लेखपाटन पहाड, बाख्रे पहाड, देहरपाटा पहाड, लिस्मा पहाड, कवाडी खोला, शङ्खलग्न पहाड र साइपाल पहाडभन्दा उत्तर धवलागिरी हिमशृङ्खलाभन्दा पश्चिम, नालाकाडा पहाडदेखि पूर्व र चण्डी हिमाल, गोरख हिमाल, हुम्लापाटन, कान्ति हिमाल, पटरासी हिमाल, कान्जिरोवा हिमाल, कागमारा लेक तथा गौतम हिमालभन्दा दक्षिणको भू-भाग नै यस भाषिकाको मूल थलो हो ।

३.४.९ दैलेख-कालीकोटे भाषिका

कर्णाली प्रस्रवण क्षेत्रको पूर्वी भागका कालीकोट र दैलेख जिल्ला नै यस भाषिकाका प्रमुख क्षेत्र हुन् । भीमचुला पहाड, गाढखोला, सिनिया र तिला नदीको दोभान हुँदै सिनिया नदीले काटेको पश्चिमी भाग, खिस्मा पहाडदेखि दक्षिण कर्णाली नदीभन्दा पूर्व र लोहोरे खोलाको दोभानदेखि डुङ्गेश्वर रानीमत्ता लेक र थारी पहाड हुँदै भीमचुलाभन्दा उत्तरको भूभागमा यो भाषिका बोलिन्छ ।

३.४.१० भेरीक्षेत्रीय भाषिका

भेरी अञ्चलका जाजरकोट र सुर्खेत, अनि राप्ती अञ्चलका रूकुम र सल्यान जिल्लामा यो भाषिका बोलिन्छ । यस भाषिक क्षेत्रको उत्तरमा जुम्ली-सिंजाली एवम् दैलेख-कालीकोटे पश्चिममा दैलेख-कालीकोटे एवम् अछामी भाषिका दक्षिणमा पुर्बेलीबाट प्रभावित क्षेत्र र पूर्वमा गण्डकेली भाषिकाका वक्ताहरू वसोवास गर्छन् । बवई नदी र लामाडाँडादेखि उत्तर, धरपाटन, मालागिरि, भालुकोट, गराकोट र कापडकोट पहाडदेखि पश्चिम, चाकुरे र

स्वर्गद्वारी लेकभन्दा दक्षिण र कर्णाली नदी, भीमचुला पर्वत तथा लेखपाटन पर्वतदेखि पूर्वको भू-भाग नै यस भाषिकाको मूल क्षेत्र हो ।

३.४.११ गण्डकेली भाषिका

गण्डकी प्रस्रवण क्षेत्रका प्युठान, म्याग्दी, बाग्लुङ, गुल्मी, अर्घाखाँची, पर्वत, कास्की, स्याङ्जा, पाल्पा, लमजुङ, तनहुँ र गोर्खामा बसोवास गरेका वक्ताले यो भाषिका प्रयोग गर्छन् र कालीगण्डकी, विमलखोला र चुरे पहाडभन्दा उत्तर, बूढी गण्डकी र त्रिशूली नदीभन्दा पश्चिम, अन्नपूर्ण दोस्रो र मनास्लु हिमशृङ्खलादेखि दक्षिण र अरूणखोला रन्सिनखोला, भ्यालुङ पर्वत तथा धौलागिरिको पुछारभन्दा पूर्वको भू-भाग नै यस भाषिकाको क्षेत्र हो । यस भाषिकाको पूर्व र दक्षिणमा पूर्वेली भाषिका, पश्चिममा भेरीक्षेत्रीय भाषिका र उत्तरमा तिब्बती भाषाका वक्ता बसोवास गर्छन् । यस भाषिकाका वक्ताहरू बसाइँ-सराइको कारणबाट नवलपरासी, रूपन्देही, कपिलवस्तु तथा चितवनमा पनि बस्ने गर्दछन् ।

३.४.१२ पुर्बेली भाषिका

निरौला (२०५०) का अनुसार अरू सबै भाषिकाभन्दा धेरै क्षेत्र ओगटेको र धेरै वक्ताले बोल्ने यो भाषिका महाकाली नदीका छेउछाउदेखि पूर्व तराई प्रदेशका सबै भू-भाग तथा गण्डकेली भाषिकाको उत्तरी क्षेत्र मनाङ एवम् मुस्ताङ र त्रिशूली नदीभन्दा पूर्वको भूभागमा बसोबास गर्ने नेपालीले बोल्छन् । नेपाल बाहिर दार्जिलिङ, सिक्किम तथा असम, भुटान, बंगलादेश, बर्मा र सिंगापुरसम्मका नेपालीका वक्ताले यही भाषिका प्रयोग गर्छन् ।

३.५ सखिशरण सुवेदीको अनुसन्धान

साखिशरण सुवेदी (२०५१) ले वाक्यतत्त्वका आधारमा भाषिक भेद देखाउने काम गरेका छन् । यद्यपि उनले भाषिका निर्धारण नगरी ९ देखि १६ भाषिका हुनसक्ने सङ्केतमात्र गरेका छन् । उनले विभिन्न प्रकारका वाक्य, संयुक्त क्रिया र कोटिकार गरी १५९ वटा वाक्य (वाक्यांश समेत) लिएर भाषिकाको भेदलाई प्रस्तुत गरेका छन् । उनको अनुसन्धानमा एक वाक्यमा अधिकतम ३० भेद र न्यूनतम ३ भेद देखिएका छन् । उनले आदरार्थी शब्द, लिङ्ग, वाक्य, अकरण, संयोजक, संयुक्त क्रिया र कोटिकारका आधारमा नेपालीका भाषिका सर्वेक्षण गरेका छन् ।

३.६ लावण्यप्रसाद ढुङ्गानाको अनुसन्धान

नेपालीको भाषिकाको निर्धारण गर्ने क्रममा लावण्यप्रसाद ढुङ्गानाको अनुसन्धान (२०५३) पनि महत्त्वपूर्ण देखिएको छ । उनले जम्मा ८४ वटा आधारभूत शब्दावलीका आधारमा सामग्री सङ्कलन गरी शोधकार्य पूरा गरेका छन् । उनले गरेको सो शोधकार्यले जम्मा १३ वटा भाषिका भएको निर्योतल निकालेका छन् । उनले निर्धारण गरेका १३ वटा भाषिकाहरू यसप्रकार छन् :-

३.६.१ दार्चुलाली 'क'

ढुङ्गानाका अनुसार दार्चुलाली 'क' भाषिका महाकाली नदी पूर्व, पान्डुडाँडा, वैलेख डाँडा, डुम्लीन खोला, कलुङ्गा खोला हुँदै नौगाढभन्दा पश्चिम, चमल्यानदीभन्दा उत्तरको भू-भागमा बोलिन्छ । यसको लिखित साहित्य अहिलेसम्म छैन ।

३.६.२ दार्चुलाली 'ख'

यो भाषिका महाकाली नदी, पान्डुडाँडा, डुम्लीन खोला, कलुङ्गा खोला नौगाढ गाढभन्दा उत्तरपूर्व देखला पहाड चमल्या नदी, जाइखोला, मुल्जर गाढभन्दा उत्तर, गुराँस हिमाल र बकियालेक पथरसी भन्ज्याड, मान्ला भन्ज्याडभन्दा पश्चिमको भू-भागमा बोलिन्छ । यस भाषिकामा पनि लिखित साहित्य रचना भएको छैन ।

३.६.३ बैतडेली भाषिका

ढुङ्गानाका अनुसार बैतडेली भाषिका थलाकाँडा डाँडादेखि उत्तर सेती नदीले काटेको क्षेत्र, कालीगाढ र छेटढुङ्गा पहाड, देखला पहाड तथा चम्लिया खोलादेखि दक्षिण, महाकाली नदी र सरमायागाढदेखि पूर्व र मन्ग्रावन पहाड हुँदै बसेरा तथा थलाडाँडा पहाडभन्दा उत्तरको भू-भागमा बोलिन्छ ।

३.६.४ बाजुराली भाषिका

यो भाषिका लामाबगर, खिस्मा पहाड, माइला लेक हुँदै कवाडी खोलादेखि पश्चिम, शृङ्खलग्न पहाड र जेठी बहुरानी लेकदेखि दक्षिण जुगढडाँडा, बाँडेली पहाड तथा बभाङको

घाटखोलादेखि पूर्व र बूढीगङ्गाको गोलाघाट तथा लामाबगरभन्दा उत्तरको भू-भागमा बोलिन्छ ।

३.६.५ अछामी भाषिका

यो भाषिका कर्णाली नदी र लामा बगरभन्दा पश्चिम लामाबगर र बूढी गङ्गा नदीदेखि दक्षिण बूढीगङ्गाले छिनेको भाग र बूढीगङ्गाकै दोभान सेतीनदीभन्दा पूर्व र सेती नदीले छिनेको भाग हुँदै सेती र कर्णालीको दोभानभन्दा उत्तरको भूभागमा बोलिन्छ । यस भाषिकामा पनि लिखित साहित्य रचना गरिएको छैन ।

३.६.६ बभाङ्गी भाषिका

बभाङ्गी भाषिका बाह्रबिसे पहाड, बूढीगङ्गा नदी, जेठी बहुरानी पहाड हुँदै जुगडडाँडाभन्दा पश्चिम, गुराँस हिमशृङ्खलाको योका चुचुरा, बकिया लेक, काफलसेरी पहाड र कालीगाढ हुँदै कालीगाढ र सेतीको दोभानभन्दा पूर्व सैपाल हिमाल हुँदै ठाडो ढुङ्गा र योका पहाडभन्दा दक्षिण र कालीगाढ तथा सेतीको दोभान बिना पहाड सौरेखोला हुँदै खप्तड डाँडाभन्दा उत्तरको भू-भागमा बोलिन्छ । यस भाषाको पनि लिखित साहित्य छैन ।

३.६.७ हुम्ली भाषिका

यो भाषिका मुगु कर्णालीदेखि पश्चिम हुम्ला कर्णाली र सैपाल हिमालदेखि उत्तर, चन्डी र गोरख हिमालदेखि दक्षिण हुँदै नाला कङ्कार हिमालदेखि पूर्वको क्षेत्रमा बोलिन्छ ।

३.६.८ डोटी-डडेलधुराली

ढुङ्गानाका अनुसार यो भाषिका सेती नदीदेखि पश्चिम ठुलीगाढ र रङ्गुन खोलाभन्दा उत्तर महाकाली नदीदेखि पूर्व सुमार्यागाढ र सेती नदीदेखि दक्षिणको भू-भागमा बोलिन्छ ।

३.६.९ मुगु-डोल्पाली

यो भाषिका कान्ति हिमाल, गौतम हिमालभन्दा दक्षिण, मुस्ताङ हिमाल हुँदै मुकुट हिमाल, धौलागिरी हिमाल, पुठा हिउँचुलीभन्दा पश्चिम स्वर्गद्वारी लेक हुँदै पतरासी हिमाल

डोल्फुकाड भन्ज्याडदेखि उत्तर मुगुकर्णालीको दोभान हुँदै हुम्ला पाटनको पूर्वको भू-भागमा बोलिन्छ ।

३.६.१० जुम्ली-सिंजाली

यो भाषिका पतरासी हिमाल, डोल्फुकाड भन्ज्याडभन्दा दक्षिण च्याखुरे लेक भेरी नदी हुँदै सानी भेरीको दोभानदेखि पश्चिम सुर्खेत जिल्लाभन्दा उत्तर कर्णाली नदीको पूर्वको भागमा बोलिन्छ ।

३.६.११ भेरीक्षेत्रीय भाषिका

ढुङ्गानाका अनुसार यो भाषिका पुठा हिउँचुली र स्वर्गद्वारी लेकभन्दा दक्षिण सानीभेरी नदी हुँदै सानीभेरीले बनाएको दोभानभन्दा पूर्व भेरी र कर्णालीको दोभानभन्दा उत्तर प्युठान र अर्घाखाँचीको सीमा भेरी नदीदेखि सिधै उत्तर र पुठा हिउँचुलीदेखि पश्चिमको भू-भागमा बोलिन्छ ।

३.६.१२ गण्डकेली भाषिका

यो क्षेत्र खास गरी कोसी प्रस्रवण क्षेत्र र कर्णाली प्रस्रवण क्षेत्रका भाषिकाहरूको ओभरल्यापिड क्षेत्रका रूपमा देखा पर्‍यो ।

३.६.१३ पुर्बेली भाषिका

यो भाषिका त्रिशूली नदीभन्दा पूर्वको भू-भाग र नेपालका तराईका जिल्लाहरूमा बोलिन्छ ।

३.७ भागवत आचार्यको अनुसन्धान

भाषिकाको निर्धारण गर्ने व्यक्तिहरू मध्ये भागवत आचार्य (२०५३) को नाम पनि अग्रपङ्क्तिमा आउँछ । उनले उच्चारणका आधारमा नेपालीका भाषिकाहरूको निर्धारण गरेका छन् । भागवत आचार्यको अनुसन्धानले नेपालीका भाषिकाहरू १३ वटा रहेको निष्कर्ष निकालेका छन् । उनले लावण्यप्रसाद ढुङ्गाना (२०५३) भन्दा केही नाम फरक पारेर निष्कर्ष

निकालेको देखिन्छ । उनले निर्धारण गरेका १३ वटा भाषिकाहरू यसप्रकार छन :

३.७.१ दार्चुलाली भाषिका

आचार्य का अनुसार यो भाषिकाको क्षेत्र दार्चुला जिल्ला हो । महाकाली नदीभन्दा पूर्व, गुल्जर र ढडेरा पहाड, बकिया लेक तथा व्यास ऋषि हिमालभन्दा पश्चिम-दक्षिण र चम्लिया खोला हुँदै देथला, कोट्यारा एवम् छेटढुङ्गा पहाडदेखि उत्तरको भूभागमा यो भाषिका बोलिन्छ । यस भाषिकामा केही रचनाको अनुवादवाहेक साहित्यिक रचना भएको छैन ।

३.७.२ बैतडी-डडेलधुराली भाषिका

यस भाषिकाको भौगोलिक क्षेत्र महाकाली नदीदेखि पूर्व, चुरे पहाडदेखि उत्तर सेती नदी, कालीगाढ खोला तथा छेटढुङ्गा पहाड, देथला पहाड तथा चाम्लिया खोलादेखि दक्षिण हो । यस भाषिकामा केही कथाकृतिहरूको अनुवाद भएको छ तर साहित्य सिर्जना भएको भने जानकारीमा आएको छैन ।

३.७.३ बझाङ्गी भाषिका

आचार्यका अनुसार सेती अञ्चलको उत्तर पश्चिमी भाग बझाङ जिल्ला नै यस भाषिकाको क्षेत्र हो । कालीगाढ खोला, खप्तड डाँडाभन्दा उत्तर, योका चुचुरा, बकिया लेक, काफलसेरी पहाड र कालीगाढ खोला हुँदै सेती नदीको दोभानभन्दा पूर्व, सैपाल हिमालदेखि ठोठरिया हिमाल हुँदै ठाडो ढुङ्गा टुप्पा र योका पहाडभन्दा दक्षिण र बाह्रविसे पहाड, बूढीगङ्गा नदी, जेठी बहुरानी पहाड हुँदै जुगड डाँडाभन्दा पश्चिमको भूभाग यस भाषिकाको भौगोलिक क्षेत्र हो । बझाङ्गी राजा जयपृथ्वीबहादुर सिंहका पालामा यस भाषिकामा केही साहित्यिक रचना भएको पाइन्छ ।

३.७.४ डोट्याली भाषिका

डोट्याली भाषिका सेती अञ्चलको डोटी जिल्लामा बोलिन्छ र बैतडी, डडेलधुराली भाषिकासँग केही मिल्दछ । यस भाषिकाको भौगोलिक क्षेत्र खप्तड पहाडदेखि सौरे खोला हुँदै । सौरे खोलो र सेतीको दोभानभन्दा दक्षिण, ठूलो गाढखोला र कर्णाली नदीको दोभान, सेती

नदी र माथि खप्तड पहाडदेखि पश्चिम, सेती नदी, घण्टेश्वर र फल्टुडे पहाडभन्दा पूर्व र ठूलो गाढखोलाको मुहान कुन्डिकोट दहरादेखि ठूलो गाढखोलाले काटेको क्षेत्र हुँदै ठुलीगाढ कर्णालीको दोभानभन्दा उत्तरको भूभाग हो ।

३.७.५ बाजुराली भाषिका

यो भाषिका सेती अञ्चलको बाजुरा जिल्लामा बोलिन्छ । पूर्वमा कर्णाली र पश्चिममा सेती नदी भएकाले यो भाषिका अरू भाषिकाबाट छुट्टिएको छ । कर्णाली प्रस्रवण क्षेत्र अर्थात् लामाबगर, खिस्मा पहाड, माइला लेक हुँदै कवाडी खोलादेखि पश्चिम, सेती प्रस्रवण क्षेत्र अर्थात् शङ्खलग्न पहाड र जेठी बहुरानी तथा चौकी लेकदेखि दक्षिण, जुगड डाँडा, पौडली पहाड तथा बभाडको घाटखोलादेखि पूर्व र बूढीगङ्गाको गोलाघाट र लामाबगरभन्दा उत्तरको भूभाग यस भाषिकाको प्रमुख भौगोलिक क्षेत्र हो ।

३.७.६ अछामी भाषिका

सेती अञ्चलको मध्यपूर्व कर्णाली नदीभन्दा पश्चिमको अछाम जिल्ला नै यस भाषिकाको मुख्य थलो हो । यस भाषिकाको भौगोलिक क्षेत्र सेती नदी र बूढीगङ्गाको दोभानभन्दा पूर्व, सेती र कर्णालीको दोभानभन्दा उत्तर, कर्णाली र लामाबगरभन्दा पश्चिम र लामाबगर र बूढीगङ्गा नदीदेखि पश्चिमको भूभाग हो । यस भाषिकाका वक्ताहरू आप्रवासका कारणले कैलालीतिर पनि बसोबास गर्छन् ।

३.७.७ जुम्ली-सिंजाली भाषिका

आचार्यका अनुसार जुम्ली-सिंजाली भाषिका मुगुको पूर्वी भाग र डोल्पाको पश्चिमी भागमा पनि यो भाषिका बोलिन्छ । यस भाषिकाको भौगोलिक क्षेत्र धुच्ची लेकभन्दा पूर्व, कान्ति हिमाल र रारा राष्ट्रिय निकुञ्जभन्दा दक्षिण, च्याखुरे लेक, जोगीताल, पातारखोला, नाग्माखोलाभन्दा उत्तर र पटन्नृषि हिमालभन्दा उत्तर हो । कालीकोटे र बाजुराली भाषिकासँग पनि यस भाषिकाले साइनु जोडेको छ । जुम्ला जिल्लामा अन्यत्र भन्दा छुट्टै ध्वनिगत विशेषता पाइएका हुनाले जुम्ला जिल्लालाई मात्र यस भाषिकाको क्षेत्र मानिएको छ ।

३.७.८ हुम्ली भाषिका

यो भाषिका नेपालको पश्चिम उत्तरको कर्णाली अञ्चलको हुम्ला जिल्लामा बोलिन्छ । यस भाषिकाको भौगोलिक क्षेत्र नारा लेकमाथिको हिल्सा नदीभन्दा दक्षिण, चैखेली लेक तथा मुगु कर्णालीभन्दा पश्चिम, हुम्लाकर्णाली र सैपाल हिमालभन्दा उत्तर र नालाकडकट हिमाल एवं चीनको सीमाभन्दा पूर्वको क्षेत्र हो । यस भाषिकाका कतिपय ध्वनिगत विशेषता जुम्ली-सिंजाली र मुगु-डोल्याली भाषिकासँग मिल्दछन् तापनि यस भाषिकामा आफ्नै विशेषताका कमी छैनन् ।

३.७.९ मुगु-डोल्याली भाषिका

यो भाषिका कर्णाली अञ्चलका मुगु र डोल्या जिल्लामा बोलिन्छ । यस भाषिकाको भौगोलिक क्षेत्र पुठा हिउँचुली, स्वर्गद्वारी लेक, कागमारा लेक, पटरासी हिमाल खत्याँड खोलाभन्दा उत्तर, मुगुकर्णालीको प्रस्रवण क्षेत्र, चंखेली लेकभन्दा पूर्व, हुम्ला कर्णाली, नौलातीर्थदह एवं हुम्ला पाटनभन्दा, कान्ति हिमाल र गौतम हिमालभन्दा दक्षिण र धौलागिरी हिमालभन्दा पश्चिमको भू-भाग हो । यस भाषिकामा हालसम्म कुनै साहित्यिक रचना भएको छैन । जुम्ली-सिंजाली भाषिकाको अध्ययन गर्ने क्रममा यस भाषिकाको पनि केही पक्षको अध्ययन भएको छ । यो भाषिका जुम्ली-सिंजाली भाषिकासँग केही मिल्दछ ।

३.७.१० कालीकोटे भाषिका

आचार्यका अनुसार यो भाषिका कर्णाली अञ्चलको कालीकोट जिल्लामा बोलिन्छ । यस भाषिकाको भौगोलिक क्षेत्र खिस्मा पहाड र कालीकोट डाँडाभन्दा उत्तर, कर्णाली नदीभन्दा पूर्व, भीमचुला पहाड, गाढ खोला, सिनिया र तीला नदीदेखि पश्चिम र दैलेखको केही भागसहित उत्तरको भू-भाग हो । यो भाषिका जुम्ली-सिंजाली भाषिकासँग केही मिल्दछ । डोट्याली, अछामी भाषिकासँग पनि यसले केही समानता राख्दछ ।

३.७.११ जाजरकोटे भाषिका

यो भाषिका भेरी अञ्चलको जाजरकोट जिल्लामा बोलिन्छ । यस भाषिकाको भौगोलिक क्षेत्र ठूली भेरी नदीदेखि पश्चिम, च्याखुरे लेकदेखि दक्षिण, गाढखोला एवम् भेरी

नदीदेखि पूर्व र महाभारत पर्वतदेखि उत्तरको भू-भाग हो । यस भाषिकाका केही विशेषता हुम्ली भाषिकासँग मिल्दछन् भने कतिपय विशेषता जुम्ली-सिंजालीसँग पनि मिल्दछन् ।

३.७.१२ रूकुम-सल्यानी भाषिका

यो भाषिका मुख्य रूपमा रूकुम र सल्यानमा बोलिन्छ र यसको भौगोलिक क्षेत्र रोल्पाको केही भागसम्म पनि पुग्दछ । बबई नदी तथा शारदानदीभन्दा उत्तर, घरपाटन, मालागिरी, भालुकोट, गराकोट र कापडकोटदेखि पश्चिम, स्वर्गद्वारी लेकभन्दा दक्षिण र ठूलीभेरी नदीभन्दा पूर्वको भू-भाग नै यस भाषिकाको भौगोलिक क्षेत्र हो । यस भाषिकासँग समानता राख्ने सिम्ता क्षेत्रका क्रियाको संरचनात्मक विश्लेषण गर्ने काम जीवेन्द्रदेव गिरीले गरेका छन् । यसबाहेक यस भाषिकाको अध्ययन हुन सकेको छैन ।

३.७.१३ पुर्बेली भाषिका

यो भाषिका अरू भाषिकाभन्दा स्तरीय नेपालीको नजिक पाइन्छ । अन्य भाषिकाको क्षेत्र र वक्ताभन्दा धेरै ठूलो यो भाषिका सुदूरपश्चिमको कञ्चनपुरदेखि पूर्व तराईका जिल्ला हुँदै प्युठान, पर्वत र मुस्ताङदेखि पूर्वको भू-भागका वक्ताहरूले बोल्दछन् । यो भाषिका नेपालबाहिर सिक्किम, असम, मेघालय र बर्मासम्म बोलिन्छ । यस भाषिकाले साहित्य एवम् वाङ्मयका विविध क्षेत्रमा फैलने मौका पाएको छ । स्तरीय भाषिकाको नजिक भएकाले यो भाषिका सरकारी कामकाजको भाषा बन्न पुगेको छ ।

३.८ पूर्वनिधारित भाषिकाको तुलनात्मक समीक्षा

नेपाली भाषिकाको निर्धारण गर्ने परम्परामा स्वेदशी र विदेशी गरी थुप्रै विद्वान्हरूले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । जार्ज अब्राहम ग्रियर्सन (इ.१९१६) देखि सुरु भएको यो परम्परा अद्यावधि कायम नै छ ।

आधिकारिक रूपमा भाषिकाको निर्धारण गर्ने पहिलो व्यक्ति बालकृष्ण पोखरेल हुन् । पोखरेलको अनुसन्धान र भाषिका निर्धारणका आधार ध्वनितत्त्व, शब्दभण्डार, र व्याकरणिक विशेषता थियो । तिमिल्सिना (२०५०) को आधार संख्या र सार्वजनिक शब्द तथा निरौला (२०५१) को आधार क्रियाको रूपतत्त्व हो । सुवेदी (२०५१) को आधार वाक्यतत्त्व हो भने

लावण्यप्रसाद ढुङ्गाना (२०५३) को आधार आधारभूत शब्दावली हो । त्यस्तै भागवत आचार्य (२०५३) को आधार उच्चारण हो ।

पोखरेल (२०१९) ले नेपालीका तीन भाषिकाको चर्चा गरे भने अनुसन्धानको क्रम अघि बढाउँदै जाँदा २०२० मा सात भाषिका र २०२२ मा तीन भाषिकाको निर्धारण गरेका छन् । अनुसन्धानकै क्रममा उनले २०३१ मा पाँच भाषिका वर्ग भनी प्रकाशमा ल्याएका छन् । तिमिल्सिना (२०५०) ले भाषिकाको संख्या बढाएर सात पुऱ्याएका छन् भने निरौला (२०५०) ले अरू बढाएर १२ भाषिका निर्धारण गरेका छन् । त्यस्तै गरी सुवेदी (२०५१) ले ९ देखि १७ सम्म भाषिका हुनसक्ने सङ्केत गरेका छन् भने ढुङ्गाना (२०५३) ले १३ वटा भाषिका निर्धारण गरेका छन् अनि आचार्य (२०५३) ले पनि १३ वटा भाषिकाहरूको निर्धारण गरेका छन् । यी सबै शोधकर्ताहरूले भाषिका निर्धारण गर्ने आधारहरू फरक-फरक भएकाले निश्चय पनि भाषिका फरक देखिनु स्वाभाविकै हो । समयको परिवर्तनसँगै कतिपय भाषिकालोप भइरहेका हुन्छन् भने कतिपय नयाँ भाषिका सिर्जना भइरहेका हुन्छन् । यसै परिप्रेक्ष्यमा समयका दृष्टिले हेर्दा पोखरेलको अनुसन्धानभन्दा तिमिल्सिना, निरौला, सुवेदी, ढुङ्गाना र आचार्यका अनुसन्धान वैज्ञानिक र विश्वसनीय छन् । समयको क्रमले पनि पोखरेलको अनुसन्धानभन्दा यी अनुसन्धान कम्तीमा पनि २ दशक पछाडिका देखिन्छन् त्यसकारण पनि भाषिका संख्यामा फरक परेको हुनसक्छ ।

भाषिका क्षेत्रका दृष्टिले अनुसन्धान ६ जनामा कति फरक छ भनी हेर्दा के कुरा विचरणीय छ भने पोखरेल (२०३१) ले पुर्वेली भाषिका नभनी 'पुर्वेली वर्ग' भनेका छन् । त्यस्तै माभाली वर्ग, ओरपच्छिमावर्ग, मभपच्छिमा वर्ग र परपच्छिमा वर्ग भन्नुको अर्थ ती वर्गभित्र पनि थुप्रै भाषिक भेदहरू छन् । पोखरेलले उल्लेख गरेका उपभेदहरूलाई तिमिल्सिना, निरौला, ढुङ्गाना र आचार्यले भाषिकाकै रूपमा स्थापित गरेका छन् । पोखरेल (२०३१) ले पुर्वेली वर्गको मानेको खसानी उपभाषिकालाई निरौलाले भेरीक्षेत्रीय नाम दिएका छन् भने ढुङ्गानाले भेरीक्षेत्रीय र गण्डकेली दुईवटा भाषिकाका नाम दिएका छन् । त्यस्तै आचार्यले जाजरकोटे, कालीकोटे र रूकुम-सल्यानी भनी तीनवटा नाम दिएका छन् । पोखरेल (२०३१) अनुसार पुर्वेलीभित्र पर्ने जाजरकोटको भाषिकालाई तिमिल्सिना (२०५०) ले जाजरकोटे भाषिका भनेका छन् भने निरौला (२०५०) ले भेरीक्षेत्रीय भाषिका भनेका छन् ।

पोखरेल (२०३१) ले निर्धारण गरेको माभाली वर्गभित्रका भेदलाई तिमिल्सिना

(२०५०) ले जुम्ली-सिंजाली र हुम्ली भाषिका भनी छुट्याएका छन् भने निरौला (२०५०) ले दैलेख र कालिकोटको भाषिकालाई दैलेख-कालिकोटे तथा हुम्लालाई जुम्ली-सिंजालीमा नै समेटेका छन् । त्यस्तै दुङ्गनाले हुम्ली, डोरी-डडेल्धुराली, मुगु, डोल्पाली र जुम्ली-सिंजाली भनेर छुट्याएका छन् । आचार्य (२०५३) ले पनि जुम्ली-सिंजाली, हुम्ली, मुगु-डोल्पाली भनेर निर्धारण गरेका छन् । त्यस्तै पोखरेल (२०३१) को ओरपच्छिमा भाषिकालाई तिमिल्सिना (२०५०) ले अछाम-बझाङ्गी भनेका छन् भने निरौला (२०५०) ले अछामी र बझाङ्गी भनेका छन् । यस्तै दुङ्गना (२०५३) ले बाजुराली, अछामी र बझाङ्गी भनेका छन् भने आचार्यले (२०५३) ले बझाङ्गी, डोट्याली-बाजुराली र अछामी भनेर निर्धारण गरेका छन् ।

पोखरेल (२०३१) ले निर्धारण गरेको मझपच्छिमा र परपच्छिमा वर्गलाई तिमिल्सिना (२०५०) ले नाममात्र परिवर्तन गरी क्रमशः डोटी-डडेल्धुराली र दार्चुला-बैतडेली भाषिका भनेका छन् भने निरौलाले डोट्याली डडेलधुराली बैतडेली र दार्चुलाली भनेर निर्धारण गरेका छन् । त्यस्तै दुङ्गना (२०५१) ले दार्चुलाली 'क', दार्चुलाली 'ख', बैतडेली भनेर निर्धारण गरे भने आचार्यले भने दार्चुलाली बैतडी-डडेलधुराली भनेर निर्धारण गरेका छन् ।

निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ भने भौगोलिक कारणले सुदूर-पश्चिम र कर्णाली प्रस्रवण क्षेत्रमा नेपालीका धेरै स्थानीय भेद रहेका छन् । उपयुक्त सबै शोधकर्ताका अनुसन्धानको निष्कर्ष फरक फरक हुनुमा समय, वैज्ञानिक अध्ययन, भाषिका निर्धारणका आधार आदि कारण महत्त्वपूर्ण मानिन्छन् ।

परिच्छेद चार : सल्यानी भाषिकाका आधारभूत शब्दहरू

४.१ परिचय

सल्यान पश्चिम पहाडी क्षेत्रमा अवस्थित अति दुर्गम र पिछडिएको जिल्ला हो । सल्यान जिल्लाको नामकरण कहिले र कसरी भएको हो भन्ने बारेमा ठोस रूपले यकिन नभए पनि विभिन्न प्रासङ्गिक भनाइहरू प्रचलित छन् । एक प्रसङ्गानुसार तत्कालीन राजाले सल्ले भन्ने स्थानको व्यक्तिलाई सहयोगीका रूपमा राखेका हुनाले उसैको नाम अपभ्रंश भएर 'सल्यान' हुन गएको हो । त्यस्तै सल्लैसल्लाले ढाकिएका सुन्दर पहाड र थुम्काहरू मिलेर बनेको हुनाले यसैबाट सल्यान नाम रहन गएको हो भन्ने भनाइ पनि बूढापाकाहरू बीच प्रचलनमा छ । त्यस्तै सल्यान भनिने पहाडको नामबाट जिल्लाको नामकरण गरिएको मानिन्छ । जे होस्, नामकरणसँग अनेकथरी कथा, किम्बदन्तीको प्रसङ्ग जोडिए तापनि यस जिल्लाको सल्यान नाम र प्राकृतिक सुन्दरताले यसलाई साँच्चिकै अनुपम बनाएको कुरामा दुईमत छैन ।

काभ्रेचौर गाविसमा पर्ने बबई नदीको किनारको समुद्री सतह ३२६ मिटरको तल्लो भागदेखि खर्सुवास पहाडको २,८२७ मिटरसम्मको उचाइमा रहेको यो जिल्ला विश्व मानचित्रमा २८ डिग्री ३१ मिनेट उत्तरी अक्षांश देखि २८ डिग्री ५३ मिनेट उत्तरी अक्षांशसम्म र ८२°० पूर्वी देशान्तरदेखि ८२°४६ पूर्वी देशान्तरसम्म सल्यान जिल्ला फैलिएको छ । पहाडी धरातलीय स्वरूप भएको सल्यान जिल्लाको उत्तरी भाग भेरी नदी तथा अन्य भाग पर्वतीय शृङ्खलाद्वारा वेष्टित छ । यस जिल्लाको कुल क्षेत्रफल १,९५,१७८ हेक्टर (१९५१ वर्गकिमी) छ । पूर्वमा रोल्पा पश्चिममा सुर्खेत र वर्दिया, उत्तरमा रूकुम र जाजरकोट तथा दक्षिणमा बाँके र दाङ जिल्ला गरी राप्ती र भेरी अञ्चलका ७ जिल्लासँग यसको सिमाना जोडिएको छ । जम्मा क्षेत्रफलमध्ये १,२८,२०७ हेक्टर वनजंगलले र ४५,५६७ हेक्टर कृषि योग्य जमिनले ढाकिएको भू-धरातलको अन्य भागमा चट्टान, पहरा र नदी-नालाहरू छन् । खेती गरिएको ३८,८९६ हेक्टर जमिनमध्ये ८१ प्रतिशत जमिन असिञ्चित छ ।

हावापानीको दृष्टिकोणले उपयुक्त रहेको यो जिल्लाको हिउँदको औसत तापक्रम ३

देखि २८° सेल्सियससम्म र गर्मीको औसत तापक्रम १४ देखि ३१ डिग्री सेल्सियस सम्म रहन्छ । यहाँ औसत वार्षिक वर्षा १११० मि.लि. हुने गर्दछ । हिउँदमा उत्तरतिरबाट चल्ने चिसो सिरेटोले गर्दा कहिलेकाहीं अग्ला पहाडहरूमा हिउँ पनि पर्दछ । हिउँदमा नदी किनारामा हुस्सु लाग्दछ भने वर्षायाममा पहाडहरू कुहिरोले ढाकिन्छन् । महाभारत पर्वत शृङ्खलामा पर्ने सल्यान जिल्लाको सरदमुकाम खलङ्गाको बेग्लै ऐतिहासिक महत्त्व छ । यस जिल्लामा २ संसदीय निर्वाचन क्षेत्र, ११ इलाका तथा ४७ गाविसहरू छन् । यहाँ कामी, दमाई, नेवार, ठकुरी, मगर, बादी, बाहुन, छेत्री आदि जातजातिको बसोवास छ ।

यस जिल्लाका प्रमुख धार्मिक स्थलहरूमा खैरावाड भगवती मन्दिर छायाक्षेत्र सतीदेवी मन्दिर, कालीमाटी गङ्गामाता भगवती मन्दिर, कालिका मन्दिर निगालचुला, कृष्णमन्दिर देवस्थल, लक्ष्मीपुरपीठ, कुमाखसिद्ध बाबा, मोखला शिवको गुफा पर्दछन् । सल्यान जिल्ला संस्कृतिका लागि पनि सम्पन्न मानिन्छ । यस जिल्लामा बसोवास गर्ने सबै जातजातिले आ-आफ्नो धर्म र संस्कृतिअनुसार चाडपर्वहरू मनाउने गर्दछन् । यहाँ दसै, तिहार, माघे सङ्क्रान्ति, तीज, कृष्ण अष्टमी, फागु पूर्णिमा र चैते दसैं मुख्य रूपमा मनाउने चाड हुन् । त्यसैगरी नेवार समुदायको बीचमा गाईजात्रा पनि धुमधामसँग मनाइन्छ । मगर जातिहरूको बीचमा सोरठी र घाटुनाच पनि निकै प्रसिद्ध छन् ।

लोकसंस्कृतिमा सम्पन्न सल्यान जिल्लामा भ्याउरे, सोरठी, सिंगारू, टप्पा, लहरे, लाखे, मयुरपंखी नाच आदि प्रचलित छन् । यस जिल्लामा साहित्य र कला त्यति नफस्टाए तापनि नयाँ नयाँ कवि तथा गायकहरू देखा पर्दैछन् । कवि डा. कृष्णराज डि.सी. कवि पूर्ण भण्डारी 'पडकज' यहाँका उदीयमान कवि हुन् भने लोकगायक पवन वली, खड्कबहादुर बूढा, लीलावती बूढा यहाँका चर्चित गायक हुन् ।

यहाँका न्वारन, भात ख्वाइ, व्रतबन्ध, विवाह र मृत्यु संस्कारहरूको आफ्नै विशेषता छन् । त्यसैगरी लाखवती बाल्ने, सत्यनारायणको पूजा तथा पुराण लगाउने प्रचलन छ । विवाहमा दुलही ल्याउन दुलाहा जाँदाको दिन नाचिने रत्यौली नाच, तीजमा नाचिने विभिन्न नाच, असारमा धान रोप्दा गाइने असार गीत यहाँका मनोरञ्जन दिने नाच तथा गीतहरू हुन् । मेलापातमा जाँदा गाइने ठाडोभाका यहाँको छुट्टै आफ्नो पहिचान बनेको छ । साँभुपर्दा केटाकेटी बस्ने चलन र ढिकी जाँतो गर्ने चलन अद्यापि प्रचलित छ । साँभु परेको बेला बत्ती बाल्ने र खाना खाएपछि अगेनो पोत्ने चलन र बिहान ढोका लिपपोत गर्ने चलन यहाँ

अहिले पनि ज्युँका त्युँ छ ।

सल्यानमा मुख्यतया नेपाली भाषा बोलिन्छ तर पनि यहाँ प्रयोग गरिने धेरै शब्दहरू स्तरीय नेपाली शब्दभन्दा धेरै फरक छन् । सल्यानमा बोलिने कतिपय शब्दहरू भाषा, मोरङतिरका व्यक्तिहरूले बुझ्न सक्दैनन् । यहाँका मानिसको बोल्ने शैली वा लवज पनि भिन्न पाइन्छ । यहाँ मगर (खाम) भाषा, नेवारभाषा, नेपाली भाषा बोलिन्छ । यहाँ ८५ प्रतिशत नेपाली, १० प्रतिशत मगर भाषा, ५ प्रतिशत मानिसहरू नेवारी भाषा बोल्छन् । जे होस्, भाषा, जाति, संस्कृतिले सम्पन्न यो जिल्ला विकासको दृष्टिले निकै पिछडिएको देखिन्छ ।

४.२ सल्यानी भाषिकाका आधारभूत शब्दहरू

हरेक भाषाको निश्चित भाषिक क्षेत्र हुन्छ । भाषिक क्षेत्र भनेको भाषा बोलिने खास ठाउँ हो । कुनै भाषाले निकै ठूलो क्षेत्र ओगटेको हुन्छ भने कुनै भाषाले सानो क्षेत्र ओगटेको हुन्छ । सानो वा ठूलो जस्तो क्षेत्र ओगटे तापनि ओगटिएको त्यो क्षेत्र सम्बद्ध भाषाको भाषिक क्षेत्र ठहरिन्छ ।

सुरुमा ४५० स्तरीय नेपाली शब्दहरूलाई आधार मानेर विश्लेषण गरिएकोमा ती शब्दहरूमध्येबाट सल्यानी भाषिकामा फरक विशेषता भएका ३८१ शब्दहरूलाई मात्र यहाँ विश्लेषण गरिएको छ । यस शोधपत्रमा सल्यानी भाषिकाका आधारभूत शब्दहरूको सङ्कलन नमुना छनोट पद्धतिका आधारमा गरिन्छ । भाषिक सर्वेक्षणका निश्चित प्रक्रियाहरू अनुरूप सूचकको चयन, सामग्रीको संकलन र सामग्री विश्लेषणको विधिका आधारमा सामग्री सङ्कलन गरी सल्यानी भाषिकाका आधारभूत शब्दहरूलाई यसरी तालिकाबाट प्रस्ट पार्न सकिन्छ ।

क्र.सं.	स्तरीय नेपाली शब्द	उत्तरी क्षेत्र	पुर्वी क्षेत्र	दक्षिणी क्षेत्र	पश्चिमी क्षेत्र	सल्यानी भाषिका
१.	संसार	मुलक, दुनिया	दुनिया	मुलक, दुनिया	विश्व, जगत्	दुनिया, मुलुक
२.	आकाश	सगर	सगर	सगर	सगर	सगर
३.	पश्चिम	पच्छिम	पच्छिम, पच्छयौ	पस्सिम	पस्सिम	पच्छयौ, पस्सिम
४.	दक्षिण	दखिन	दखिन	दखिन	दखिन	दखिन
५.	पृथ्वी	धर्ती	जिमिन	धर्ती	धर्ती	धर्ती

६.	सूर्य	सुर्ज्या, दिन	सुर्ज्या, दिन	दिन	दिन	दिन
७.	भुइचालो	भइचालो	भइचालो	भइचालो	भइचालो	भइचालो
८.	बादल	बादलो	बादलो	बादल्लो	बादल्लो	बादलो
९.	भर्री	डोल, बर्सात	डोल, बर्सात	-	वर्षात	डोल, वर्षात
१०.	अंगार	अङ्गार	अङ्गार	गोल	गोल	गोल, अङ्गार
११.	धुवाँ	ध्वाँल	ध्वाँल	ध्वाँल	ध्वाँल	ध्वाँल
१२.	पहाड	लेख, पहार	लेख, पहार	-	-	पहार, लेख
१३.	हिमाल	हिउँचुली	हिउँचुली	हिउँचुली	हिउँचुली	हिउँचुली
१४.	ओडार	ओराल	ओराल	गुफा	गुफा	ओराल
१५.	भीर	गन्ठो, छाङ्गो	गन्ठो, छाङ्गो	गन्ठो	गन्ठो	गन्ठो
१६.	डाँडो	डाँरो	डाँरो	नेटो, डाँरो	नेटो, डाँरो	नेटो, डाँरो
१७.	प्याँल	भुन	भुन	दुलो, भुन	दुलो, भुन	भुन
१८.	कुवा	नाउलो	नाउलो	नाउलो	नाउलो	नाउलो
१९.	ताल	पोखो, रह	पोखो, रह	रह	रह	रह
२०.	सिम	सिमेन, सिम्यान	सिमेन, सिम्यान	जलजले	जलजले	जलजले
२१.	नदी	गार	गार	गार	गार	गार
२२.	बालुवा	बाल्वा	बाल्वा	बाल्वा, बाल्लो	बाल्वा, बाल्लो	बाल्वा
२३.	किनार	छेउ	छेउ	छेउ	छेउ	छेउ
२४.	मसान	भूत	मुसान	भूत	भूत	भूत
२५.	पुल	लफ्को	लफ्को	लफ्को	लफ्को	लफ्को
२६.	मुस्लो	राँको, धुनी	राँको, धुनी	-	-	धुनी
२७.	तुषारो	पाल	पाल	पाल	पाल	पाल
२८.	हुस्सू	दुरी	दुरी	दुरी	दुरी	दुरी
२९.	तुवाँलो	त्वाँल	त्वाँल	त्वाँल	त्वाँल	त्वाँल
३०.	भञ्ज्याड	छेर्नु	छेर्नु	छेर्नु	-	छेर्नु
३१.	चट्याड	चिर्को	चिर्को	चिर्को	चिर्को	चिर्को
३२.	हावा	बतास	बतास, बयाल	बयाल	बयाल	बयाल
३३.	ओस	ओस्याप, आद	ओस्याप	ओसिलो	सेप, ओस्याप	सेप, ओस्याप, आद
३४.	आँधी	आँदी, घुइटो	आँदी, घुइटो	-	-	आँदी, घुइटो
३५.	बतास	-	बयाल	स्याठ	-	स्याठ
३६.	उकालो	उगालो	उगालो	उगालो	उगालो	उगालो
३७.	ठाडो	ठारो	ठारो	ठारो	ठारो	ठारो
३८.	भिरालो	भित्तालो	भित्तालो	भित्तालो	भित्तालो	भित्तालो

३९.	घुमाउरो	फेरो, खन्यारो	फेरो, खन्यारो	फेरो	फेरो	फेरो, खन्यारो
४०.	तीखो	चुचिल्लो, चुच्चो	चुचिल्लो, चुच्चो	सुरिलो	सुरिलो, चुचिल्लो	सुरिलो, चुचिल्लो
४१.	चम्किलो	टाँठो, टल्किने	टल्किने, टाँठो	तेजिलो	तेजिलो	टाँठो
४२.	बाक्लो	बाख्लो	बाख्लो	बाख्लो	बाख्लो	बाख्लो
४३.	मुसलधारे	डोलखोल	डोलखोल	-	-	डोलखोल
४४.	चौडा	चौरा, चाख्लो	चौरा, चाख्लो	चाख्लो	चाख्लो	चौरा, चाख्लो
४५.	साँघुरो	साइरो, साउरो	साइरो, साउरो	साउरो, साइरो	साइरो, साउरो	साउरो, साइरो
४६.	फराकिलो	चाख्लो	चाख्लो	चाख्लो	चाख्लो	चाख्लो
४७.	अस्ताउनु	बुनु	बुनु	बुनु	बुनु	बुनु
४८.	विजुली चम्कनु	आँदा मिल्कनु	आँदा मिल्कनु	आँदा मिल्कनु	आँदा मिल्कनु	आँदा मिल्कनु
४९.	चट्याड पनु	चिको पनु	चिको पनु	चिको पनु	चिको पनु	चिको पनु
५०.	पगलनु	खल्लिनु, गलनु	खल्लिनु, गलनु	खल्लिनु	खल्लिनु, विलाउनु	खल्लिनु, विलाउनु
५१.	चुहुनु	चुनु	चुनु	चुनु	चुनु	चुनु
५२.	मेघ गर्जनु	सगर गर्किनु	सगर गर्किनु	बादल गर्किनु	सगर गर्किनु	सगर गर्किनु
५३.	बाठी आउनु	गार आउनु	गार आउनु	गार आउनु	गार आउनु	गार आउनु
५४.	डुब्नु	बुनु	बुनु	भास्सिनु	भास्सिनु	बुनु, भास्सिनु
५५.	पौडनु	र खेलु	र खेलु	र खेलु	र खेलु	र खेलु
५६.	गडगडाउनु	गर्गराउनु	गर्गराउनु	-	-	गर्गराउनु
५७.	ओर्लनु	भर्नु	भर्नु	भर्नु	भर्नु	भर्नु
५८.	डढनु	जलनु	जलनु	जलनु	जलनु	जलनु
५९.	पहरा फोर्नु	परा फोर्नु	परा फोर्नु	परा फोर्नु	परा फोर्नु	परा फोर्नु
६०.	पोलु	जलाउनु	जलाउनु	भिसलु	भिसलु	भिसलु, जलाउनु
६१.	तताउनु	सेकाउनु	सेकाउनु	सेक्नु	सेक्नु	सेक्नु, सेकाउनु
६२.	बालु	सल्काउनु	सल्काउनु	सल्काउनु	सल्काउनु	सल्काउनु
६३.	सूर्योदय	दिन आउनु	घाम आउनु	घाम आउनु	घाम आउनु	घाम आउनु, दिन आउनु
६४.	बिहान	ब्यान, छकाल	ब्यान, छकाल	ब्यान	ब्यान	ब्यान, छकाल
६५.	दिउंसो	दिउस, दिम्स	दिउस, दिम्स	दिउस	दिउस	दिउस, दिम्स
६६.	सूर्यास्त	सन्ज्या पनु	दिन बुनु	दिन बुनु	दिन बुनु	सन्ज्या पनु
६७.	बेलुका	साँज	साँज	सञ्ज्या	सञ्ज्या	साँज, सञ्ज्या
६८.	पूर्णमा	पुनि	पुनि	पुनि	पुनि	पुनि
६९.	प्रतिपदा	परेवा	परेवा	परेवा	परेवा	परेवा
७०.	द्वितीय	दुज	दुज	दुज	दुज	दुज

७१.	तृतीया	तीज	तीज	तीज	तीज	तीज
७२.	चतुर्थी	चौथी	चौथी	चौथी	चौथी	चौथी
७३.	एकादशी	एकादशी	-	-	-	एकादशी
७४.	द्वादशी	दुवादशी	दुवादशी	दुवादशी	दुवादशी	दुवादशी
७५.	त्रयोदशी	त्रिदशी	त्रिदशी	-	-	त्रिदशी
७६.	पक्ष	पाख	पाख	पाख	पाख	पाख
७७.	कृष्णपक्ष	औसीको पाख	औसीको पाख	औसीको पाख	औसीको पाख	औसीको पाख
७८.	शुक्लपक्ष	पुनिको पाख	पुनिको पाख	पुनिको पाख	पुनिको पाख	पुनिको पाख
७९.	महिना	मैना	मैना	मैना	-	मैना
८०.	हिजो	बेली	बेली	बेली	बेली	बेली
८१.	गर्मी	घाम	घाम	घाम	घाम	घाम
८२.	जाडो	जारो	जारो	जारो	जारो	जारो
८३.	पोहर	पोर	पोर	पोर	पोर	पोर
८४.	आघुँ	आइस्याल	-	-	-	आइस्याल
८५.	पराघु	पराइस्याल	-	-	-	पराइस्याल
८६.	वर्षा	बर्खा	बर्खा	बर्खा	बर्खा	बर्खा
८७.	सोमवार	सउवार	सउवार	सउवार	सउवार	सउवार
८८.	मंगलवार	मङ्लवार	मङ्लवार	मङ्लवार	मङ्लवार	मङ्लवार
८९.	बुधवार	बुदवार	बुदवार	बुदवार	बुदवार	बुदवार
९०.	विहिवार	बिबइवार	बिबइवार	बिवार	बिवार	बिवार, बिबइवार
९१.	शुक्रवार	सुगवार	सुगवार	सुगवार	सुगवार	सुगवार
९२.	शनिवार	छन्चरवार	छन्चरवार	छन्चरवार	छन्चरवार	छन्चरवार
९३.	वैशाख	बैसाक	बैसाक	बैसाक	बैसाक	बैसाक
९४.	अहिले	अइल	अइल	अइल	अइल	अइल
९५.	भरे	पछि	पछि	साँज	साँज	पछि, साँज
९६.	ढिलो	ब्याँलो, अवेला	ब्याँलो, अवेला	ब्याँलो	ब्याँलो	ब्याँलो
९७.	चाँडो	चाँरो	चाँरो	छिट्टै, चाँरो	चाँरो	चाँरो
९८.	सङ्क्रान्ति	सगृती	सगृती	सगृती	सगृती	सगृती
९९.	मान्छे	मान्छे, मान्ठ	मान्छे, मान्ठ	मान्छे, मान्ठ	मान्छे, मान्ठ, माइस	मान्ठ, मान्छे
१००.	जात	कसमा	कसमा	कसमा	कसमा	कसमा
१०१.	स्वास्नीमान्छे	स्वाइन्चरी, स्वान्चरी	स्वान्चरी	स्वान्चरी	स्वान्चरी	स्वान्चरी, स्वाइन्चरी
१०२.	लोग्नेमान्छे	लुगुनछोरो	लुगुनछोरो	लोन्छोरो	लोन्छोरा	लुगुनछोरो, लोन्छोरो

१०३.	धनी	साउ	साउ	साउ	साउ	साउ
१०४.	खेलाडी	खेलारी	खेलारी	खेलारी	खेलारी	खेलारी
१०५.	नर्तक	नचारु	न्यारु	नचारु	नचारु	नचारु
१०६.	मुखिया	मोख्या	मोख्या	मोख्या	मोख्या	मोख्या
१०७.	बाहुन	बाउन/काठो	बाउन	बउन	बाउन	बाउन
१०८.	ग्राहक	गाकी, गागी	गागी, गाकी	गाग, गागी	गाग, गागी	गाग, गागी
१०९.	नोकरी	जागिरी	जगिर	जागिर	जागिर	जागिर
११०.	भरिया	भर्या	भर्या	भर्या	भर्या	भर्या
१११.	कामी	डुम	डुम	ल्वार	ल्वार	ल्वार, डुम
११२.	गोठालो	ग्वालो	ग्वालो	ग्वालो	ग्वालो	ग्वालो
११३.	सिकारी	सिगारी, बन्दुके	सिगारी, बन्दुके	बन्दुक्या	बन्दुक्या	सिगारी, बन्दुक्या
११४.	माझी	माजी	माजी	जलारू	जलारू	माजी, जलारू
११५.	दमाई	ढोली	ढोली	ढोली	ढोली	ढोली
११६.	मोही	अद्यारो, मोइ	अद्यारो, मोइ	अद्यारो	अद्यारो	मोइ
११७.	ठकुरी	ठाकुर, ठागुर	ठाकुर	बाउसाप	ठागुर, ठाकुर	ठाकुर, ठागुर
११८.	विद्यार्थी	स्कूल्या	-	-	स्कूले	स्कूल्या
११९.	सिकर्मी	कस्मी, मिस्तुरी	कस्मी, मिस्तुरी	कस्मी, मिस्तुरी	कस्मी, मिस्तुरी	कस्मी, मिस्तुरी
१२०.	डकर्मी	कस्मी, मिस्तुरी	कस्मी, मिस्तुरी	कस्मी, मिस्तुरी	कस्मी, मिस्तुरी	कस्मी, मिस्तुरी
१२१.	डाइबर	डाइबर	डाइबर	डाइबर	डाइबर	डाइबर
२२२.	ज्योतिषी	पर्वु, जैसी	पर्वु, जैसी	पर्वु, जैसी	पर्वु, जैसी	पर्वु
१२३.	हजुरबा	बाज्या, जिजुबा	बाज्या	बाज्या	बाज्या	बाज्या
१२४.	हजुरमा	वै, जिजुम्वा	वै	वै	वै	वै
१२५.	बाबु	बा, ब्वा	बा	बा	बा	बा, ब्वा
१२६.	आमा	ज्यै, म्वाँ	ज्यै	ज्यै	ज्यै	ज्यै, म्वाँ
१२७.	लोगने	पोइ	पोइ	पोइ	पोइ	पोइ
१२८.	स्वास्नी	जोई	जोई	जोई	जोई	जोई
१२९.	बहिनी	बैनी	बैनी	बैनी	बैनी	बैनी
१३०.	ठूलो बा	ठुल्बा	ठुल्बा	ठुल्बा	ठुल्बा	ठुल्बा
१३१.	ठूली आमा	ठुल्ज्या	ठुल्ज्या	ठुल्ज्यै	ठुल्ज्यै	ठुल्ज्या, ठुल्ज्यै
१३२.	काका	स्यान्वा	स्यान्वा	स्यान्वा	स्यान्वा	स्यान्वा
१३३.	काकी	स्यान्ज्या	स्यान्ज्या	स्यानी मा, स्यान्ज्या	स्यानीमा, स्यान्ज्या	स्यान्ज्या, स्यानीमा
१३४.	सम्धी	सम्दी	सम्दी	-	-	सम्दी

१३५.	सम्धिनी	सम्दिना	सम्दिना	सम्दिना	-	सम्दिना
१३६.	सासू	-	-	बज्यै	बज्यै	सासू, बज्यै
१३७.	ससुरा	-	-	बजे	बाजे	ससुरा, बाजे
१३८.	बुहारी	ब्बारी	ब्बारी	ब्बारी	ब्बारी	ब्बारी
१३९.	फुपाजु	फवाजु	फवाजु	फवाजु	फवाजु	फवाजु
१४०.	नन्द	नन्न	नन्न	नन्न	नन्न	नन्न
१४१.	गोरो	सेतो	सेतो	सेतो	सेतो	सेतो
१४२.	दुब्लो	टुटो	टुटो	-	-	टुटो
१४३.	होचो	पुङ्को	पुङ्को	पुङ्को	पुङ्को	पुङ्को
१४४.	जन्मेको	जर्मेको	जर्मेको	जर्मेको	जर्मेको	जर्मेको
१४५.	सानो	स्यानो	स्यानो	स्यानो	स्यानो	स्यानो
१४६.	अछुत	भाइर सने	भाइर सने	पानी नचले	पानी नचले	पानी नचले, भाइर सने
१४७.	टाढाको	टाराको	टाराको	टाराको	टाराको	टाराको
१४८.	नामी	बयान्याउ	बयान्याउ	बयान्याउ	बयान्याउ	बयान्याउ
१४९.	जुवाडे	जुवारे	जुवारे	जुवारे	जुवारे	जुवारे
१५०.	शिक्षित	पन्या लेख्याउ	पन्या लेख्याउ	पन्या लेख्याउ	पढेलेखेको	पन्या लेख्याउ
१५१.	माहिलो	माइलो	माइलो	माइलो	माइलो	माइलो
१५२.	काहिलो	काइलो	काइलो	काइलो	काइलो	काइलो
१५३.	कान्छो	कान्सो	कान्सो	कान्सो	कान्सो	कान्सो
१५४.	कान्छी	कान्सी	कान्सी	कान्सी	कान्सी	कान्सी
१५५.	छोडनु	छोर्नु	छोर्नु	छोर्नु	छोर्नु	छोर्नु
१५६.	हेरचाह गर्नु	धरालो गर्नु	धरालो गर्नु	-	-	धरालो गर्नु, स्यारगर्नु
१५७.	बहनु	बर्नु	बर्नु	बर्नु	बर्नु	बर्नु
१५८.	गाडनु	गर्नु	गार्नु	गार्नु, पुर्नु	गार्नु, पुर्नु	गार्नु, पुर्नु
१५९.	बन्डा गर्नु	बटा लगाउनु	बटा गर्नु	बटा हाल्नु	बटा लगाउनु	बटा लगाउनु
१६०.	चिमटनु	चिउटनु	चिउटनु	चिउटिनु	चिउटिनु	चिउटिनु
१६१.	कुत्कुती लाग्नु	कातकुति लाग्नु	कातकुति लाग्नु	कात्याकुति लाग्नु	कात्याकुति लाग्नु	कात्कुती लाग्नु
१६२.	पढाउनु	पराउनु	पराउनु	पराउनु	पराउनु	पराउनु
१६३.	अध्ययन गर्नु	पर्नु	पर्नु	पर्नु	पर्नु	पर्नु
१६४.	मात्तिनु	सिरिङ्गिनु	फाँरिनु	सिरिङ्गिनु	सिरिङ्गिनु	सिरिङ्गिनु
१६५.	साटनु	फेर्नु	फेर्नु	फेर्नु	फेर्नु	फेर्नु

१६६.	मोटाउनु	मोट्टिनु	मोट्टिनु	मोट्टिनु	मोट्टिनु	मोट्टिनु
१६७.	दुब्लाउनु	टुटनु	टुटनु	टुटनु, सुक्नु	टुटनु, सुक्नु	टुटनु
१६८.	इस्त्री लगाउनु	परेस लगाउनु	परेस लगाउनु	परेस लगाउनु	परेस लगाउनु	परेस लगाउनु
१६९.	सप्ताह लगाउनु	पूजा लगाउनु	पूजा लगाउनु	पूजा लगाउनु	पूजा लगाउनु	पूजा लगाउनु
१७०.	बिहे गर्नु	ब्या गर्नु	ब्या गर्नु	ब्या गर्नु	ब्या गर्नु	ब्या गर्नु
१७१.	श्राद्ध गर्नु	सराद गर्नु	सरात गर्नु	सराद गर्नु	सरात गर्नु	सराद गर्नु
१७२.	पानी चढाउनु	मंसिनु	मंसिनु	मंसिनु	मंसिनु	मंसिनु
१७३.	हात हेर्नु	पर्बु हेराउनु	पर्बु हेराउनु	पर्बु हेराउनु	-	पर्बु हेराउनु
१७४.	थुन्नु	हुल्नु	हुल्नु	हुल्नु	हुल्नु	हुल्नु
१७५.	शरीर	सरिल	सरिल	ज्यान, सरिल	ज्यान, सरिल	सरिल
१७६.	हाड	हार	हार	हार	हार	हार
१७७.	मासु	सिगार	सिगार	सिगार	सिगार	सिगार
१७८.	केश	कपाल	कपाल	कपाल	कपाल	कपाल
१७९.	सिउँदो	सिउनी, सिउदी	सिउनी, सिउदी	सिउदी, सिउनी	सिउदी, सिउनी	सिउदी, सिउनी
१८०.	तालु	थाप्लो	थाप्लो	थाप्लो	थाप्लो	थाप्लो
१८१.	निधार	चानो	चानो	चानो	चानो	चानो
१८२.	नाक	नाक्चो	नाक्चो	नाक्चो	नाक्चो	नाक्चो
१८३.	मुख	खाप्लो	खाप्लो	खाप्लो	खाप्लो	खाप्लो
१८४.	जिभ्रो	जिब्रो	जिब्रो	जिब्रो	जिब्रो	जिब्रो
१८५.	काँध	कुम	कुम	कुम	कुम	कुम
१८६.	पिठिउ	कन्नो	कन्नो	कन्नो	कन्नो	कन्नो
१८७.	पुठो	ढेल	ढेल	-	-	ढेल
१८८.	गुदद्वार	बेरो	बेरो	बेरो	-	बेरो
१८९.	लिङ्ग	गुल्लो, लाँरो	गुल्लो, लाँरो	गुल्लो, लाँरो	गुल्लो, लाँरो	गुल्लो, लाँरो
१९०.	अण्डकोश	फुल	फुल	फुल	फुल	फुल
१९१.	योनी	मुजो, पिच्चो	मुजो, पिच्चो	मुजो, पिच्चो	मुजो, पिच्चो	मुजो, पिच्चो
१९२.	स्तन	दुद	दुद	दुध	दुध	दुद
१९३.	पेट	भुरो	भुरो	भुरो	भुरो	भुरो
१९४.	नाडी	नारी	नारी	नारी	नारी	नारी
१९५.	कुहिनु	कुइनो, कुइनो	कुइनो, कुइनो	कुइनो, कुइनो	कुइनो, कुइनो	कुइनो, कुइनो
१९६.	तिघ्रो	जाङ्ग्रा	जाङ्ग्रा	जाङ्ग्रा	जाङ्ग्रा	जाङ्ग्रा
१९७.	कानेगुजी	काने गु	काने गु	काने गु	काने गु	काने गु

१९८.	चाल	राल	राल	-	-	राल
१९९.	सिंगान	नारो	नारो	नारो	नारो	नारो
२००.	खकार	खगार	खगार	खगार	खगार	खगार
२०१.	चिप्रा, कचेरा	केचा	केचा	केचा	-	केचा
२०२.	पिसाब	मुत	मुत	मुत	मुत	मुत
२०३.	भङ्गाकुर	टिसो	-	-	-	टिसो
२०४.	वीर्य	फुसी	फुसी	फुसी	फुसी	फुसी
२०५.	गुहु	गु	गु	गु	गु	गु
२०६.	नाटक	नाटड	नाटड	नाटड	नाटड	नाटड
२०७.	उखान	आन	आन	आन	आन	आन
२०८.	गाउँ खाने कथा	सिलुक	सिलुक	सिलुक	सिलुक	सिलुक
२०९.	इच्छा	रर, सल	रर, सल	सल, रर	सल, रर	सल, रर
२१०.	बोक्सी	बोक्सेनी	बोक्सेनी	बोक्सेनी	बोक्सेनी	बोक्सेनी
२११.	भूतप्रेत	-	मसान	-	-	भूत
२१२.	काग तिहार	कौवाइत्यार	कौवाइत्यार	कौवाइत्यार	कौवाइत्यार	कौवाइत्यार
२१३.	लोभी	लोवी	लोवी	लोवी	लोवी	लोवी
२१४.	अल्छी	अल्सी	अल्सी, पाटे	अल्सी	पाटे, अल्सी	पाटे, अल्सी
२१५.	फागु	होरी	होरी	होरी	होरी	होरी
२१६.	रूपियाँ	रूप्या	रूप्या	रूप्या	रूप्या	रूप्या
२१७.	साहू	साउ	साउ	साउ	साउ	साउ
२१८.	जिमिनदार	जिमदार	जिमदार	जिमदार	जिमदार	जिमदार
२१९.	ओखती	ओक्तो	दवाई	ओक्तो	ओक्तो	ओक्तो
२२०.	जडीवुटी	जरीवुटी	जरीवुटी	जरीवुटी	जरीवुटी	जरीवुटी
२२१.	रूघा लागेको	सोर्त्या लागेको सर्दी लागेको	सोर्त्या लागेको सर्दी लागेका	सोर्त्या लागेको सर्दी लागेका	सोर्त्या लागेको सर्दी लागेका	सोर्त्या लागेको सर्दी लागेका
२२२.	खोकी	कासो	कासो	कासो	कासो	कासो
२२३.	आउँ परेको	जलमासी परेको	जलमासी परेको	जलमासी परेको	जलमासी परेको	जलमासी परेको
२२४.	पागल	बौला	बौला	बौला	बौला	बौला
२२५.	निको हुनु	सन्चो हुनु, नाम्रो हुनु	सन्चो हुनु नाम्रो हुनु	सन्चो हुनु	सन्चो हुनु	सन्चो हुनु नाम्रो हुनु
२२६.	रोगाउनु	थला पर्नु	थला पर्नु	रेमिगनु	रेमिगनु	रेमिगनु, थलापर्नु

२२६.	पखाला लाग्नु	छेर्नु, उँदो हुनु	छेर्नु, उँदो हुनु	छेर्नु, उँदो हुनु	छेर्नु, उँदो हुनु	छेर्नु, उँदो हुनु
२२७.	गारो	बान्नो	पर्खाल	बान्नो	बान्नो	बान्नो
२२८.	खाँबो	खामो	खामु	खामो	खामो	खामो, खामु
२२९.	भ्याल	स्यान्देल/स्यान्देली	स्यान्देल/स्यान्देली	स्यान्देली, स्यान्देल	स्यान्देली, स्यान्देल	स्यान्देल
२३०.	ढोका	देल	देल	देल	देल	देल
२३१.	अगेनु	अगेटो	अगेटो	अगेटो, चुलो	अगेटो, चुलो	अगेटो, चुलो
२३२.	भाँडो	भाँरो	भाँरो	भाँरो	भाँरो	भाँरो
२३३.	तावा	तौवा	तौवा	तौवा	तौवा	तौवा
२३४.	लोटा	लोट्या	लोट्या	बेला	बेला	लोट्या, बेला
२३५.	कुचो	बरानी	बरानी	बरानी	बरानी	बरानी
२३६.	चिम्टा	थुदरो, थनरो	थुदरो, थनरो	-	-	थुदरो, थनरो
२३७.	पनिउँ	कर्चुलो	कर्चुलो	कर्चुलो	कर्चुलो	कर्चुलो
२३८.	डाडु	डारू	डारू	डारू	डारू	डारू
२३९.	वोतल	वत्तल	वत्तल	वत्तल	वत्तल	वत्तल
२४०.	कसौडी	कसरो	कसरो	कसरो	कसरो	कसरो
२४१.	ओदान	अदान	अदान	ऋदान	अदान	अदान
२४२.	नाडलो	सुबो	सुबो	सुबो	सुबो	सुबो
२४३.	डोको	डोगो	डोगो	डोगो, जाले	डोगो, जाले	डोगो, जाले
२४४.	नाम्लो	बर्यो, बरियो	बर्यो, बरियो	बरियो	बरियो	बर्यो, बरियो
२४५.	थुन्से	थुन	थुन	थुन	थुन	थुन
२४६.	टपरी	पतरो	पतरो	पतरो	पतरो	पतरो
२४७.	दुना	बौतो	बौतो	बगुतो, बौतो	बगुतो	बौतो, बगुतो
२४८.	लट्टी	डिङ्गो	डिङ्गो	डिङ्गो	डिङ्गो	डिङ्गो
२४९.	हसिया	आँसी	आँसी	आँसी	आँसी	आँसी
२५०.	दाप	दाब, खोल	खोल, दाब	दाब, खोल	दाब, खोल	खोल, दाब
२५१.	बसुलो	बसुलो	बसुलो	बसुलो	बसुलो	बसुलो
२५२.	बन्दुक	बन्नुक	बन्नुक	बन्नुक	बन्नुक	बन्नुक
२५३.	दमाहा	नङ्गारो, दमा	दमा, नङ्गारो	दमा, नङ्गारो	दमा, नङ्गारो	नङ्गारो
२५४.	चामल	चावल	चावल	चवल	चावल	चावल
२५५.	माड	माँर	माँर	माँर	माँर	माँर
२५६.	भोल	रस	रस	रस	रस	रस
२५७.	मासु	सिगार	सिगार	सिगार	चरीमासु	सिगार, चरीमासु

२५८.	चिया	चा/च्या	च्या/चा	चा/च्या	च्या/चा	च्या/चा
२५९.	जांड	जाँर	जाँर	जाँर	जाँर	जाँर
२६०.	जेरी	जलपी	जलफी	जलफी	जलफी	जलपी, जलफी
२६१.	मोही	मइ	मइ	मइ	मइ	मइ
२६२.	दही	दइ	दइ	दइ	दइ	दइ
२६३.	नौनी	लौनी	लौनी	लौनी	लौनी	लौनी
२६४.	अमिलो	चुगिलो	चुगिलो	चुगिलो/चुकिलो	चुगिलो/चुकिलो	चुगिलो/चुकिलो
२६५.	कपडा	कबरा, कपरा	कपरा, कबरा	कबरा, लुगा	कबरा, लुगा	लुगा, कबरा
२६६.	कमिज	भोटो, किमेज	भोटो, किमेज	भोटो, किमेज	भोटो, किमेज	भोटो
२६७.	लगौटी	धोतो	धोतो	धोतो	धोतो	धोतो
२६८.	जामा	घाग्रो	घाग्रो	-	-	घाग्रो
२६९.	पछ्यौरा	बर्को, दोपट्टा	बर्को, दोपट्टा	बर्को, दोपट्टा	बर्को, दोपट्टा	बर्को, दोपट्टा
२७०.	पटुका	धरो	धरो	धरो	धरो	धरो
२७१.	पगरी	मुन्याउटो	मुन्याउटो	मुन्याउटो	मुन्याउटो	मुन्याउटो
२७२.	पशु	लालावाला	ललावाला	ललावाला	लालावाला	लालावाला
२७३.	बहर	बर	बर	बर	बर	बर
२७४.	गोरु	बल्ल	बल्ल	बल्ल	बल्ल	बल्ल
२७५.	राँगो	राड्गो	राड्गो	राड्गो	राड्गो	राड्गो
२७६.	पाडो	पारो	पारो	पारो	पारो	पारो
२७७.	बोका	बोग्या	बोग्या	बोग्या	बोग्या	बोग्या
२७८.	भेडो	भेरो	भेरो	भेरो	भेरो	भेरो
२७९.	सँगुर	सउँर	सउँर	सउँर	सउँर	सउँर
२८०.	घोडा	घोरा	घोरा	घोरा	घोरा	घोरा
२८१.	गोवर	मल	मल	मल	मल	मल
२८२.	कल्चौडो	कचौरो	कचौरो	कचौरो	कचौरो	कचौरो
२८३.	बदेल	बनेल	बनेल	बनेल	बनेल	बनेल
२८४.	जरायो	जरा	जरा	जरा	जरा	जरा
२८५.	मलसाँप्रो	मलस्याप्रो	मलस्याप्रो	मलस्याप्रो	मलस्याप्रो	मलस्याप्रो
२८६.	दुम्सी	सारो	सारो	सारो	सारो	सारो
२८७.	लैनो	लौरु	लौरु	लौरु	लौरु	लौरु
२८८.	गभिनो	गबालो	गबालो	गबालो	गबालो	गबालो
२८९.	बकेर्नु	बगेर्नु	बगेर्नु	बगेर्नु	बगेर्नु	बगेर्नु
२९०.	डुक्रनु	हुक्काउनु	हुक्काउनु	हुक्काउनु	हुक्काउनु	हुक्काउनु

२९१.	सुगा	सुवा	सुवा	पट्टु	पट्टु	पट्टु, सुवा
२९२.	काग	कौवा	कौवा	कौवा	कौवा	कौवा
२९३.	लाटोकोस्यारो	हुन्याकानो	हुन्याकानो	हुन्याकानो	हुन्याकानो	हुन्याकानो
२९४.	चील	जमलकाटो	जमलकाटो	जमलकाटो	जमलकाटो	जमलकाटो
२९५.	हुकुर	घुगुतो	घुगुतो	घुगुतो	घुगुतो	घुगुतो
२९६.	कालिच	काल्चो	काल्चो	काल्चो	काल्चो	काल्चो
२९७.	भ्यागुतो	भेगुतो	भेगुतो	भेगुतो	भेगुतो	भेगुतो
२९८.	गडेउलो	गन्याउलो	गन्याउलो	गन्याउलो	गन्याउलो	गन्याउलो
२९९.	कमिलो	कमिलो/किम्लो	किम्लो	चिल्ने, किम्लो	चिल्ने, किम्लो	किम्लो
३००.	जुम्ना	जौरो	जौरो	जम्ना	जौरो	जौरो
३०१.	निगालो	निङ्गालो	निङ्गालो	निङ्गालो	निङ्गालो	निङ्गालो
३०२.	मकैको बोट	नल्लो	टुब्याट	नल्लो	नल्लो	टुब्याट, नल्लो
३०३.	कोदोको बोट	नल	नल	ढोड	ढोड	नल, ढोड
३०४.	चुत्रो	चोर्थो	चोर्थो	चोर्थो	चोर्थो	चोर्थो
३०५.	मकै	मगा	मगा	मगा	मगा	मगा
३०६.	आँप	अम्राइ	अम्राइ	अम्राइ	अम्राइ	अम्राइ
३०७.	अम्बा	बेलाइती	बेलाइती	बेलाइती	बेलाइती	बेलाइती
३०८.	सुन्तला	सन्तला	-	-	-	सन्तला
३०९.	नरिवल	गरी	गरी	गरी	गरी	गरी
३१०.	सुपारी	सुबारी	सुबारी	सुबारी	सुबारी	सुबारी
३११.	सखरखण्ड	गन्जी	गन्जी	गन्जी	गन्जी	गन्जी
३१२.	दारिम	दारिम	दारिम	दारिम	दारिम	दारिम
३१३.	निबुवा	अमेलो	अमिलो	अमिलो	अमिलो	अमिलो
३१४.	सयपत्री	हजारी	हजारी	हजारी	हजारी	हजारी
३१५.	व्याड	विउतारो	विउतारो	विउतारो	विउतारो	विउतारो
३१६.	डिल	ढिग	ढिग	ढिग	ढिग	ढिग
३१७.	जुवा	ज्वाली	ज्वाली	ज्वाली	ज्वाली	ज्वाली
३१८.	हल्लुडो	हलुर	हलुर	हलुर	हलुर	हलुर
३१९.	जोतारो	जेतरो	जोतरो	जोतरो	जोतरो	जोतरो
३२०.	फाली	फालो	फालो	फालो	फालो	फालो
३२१.	दाँते	मइ, खोप	मइ, खोप	मइ, खोप	मइ, खोप	मइ, खोप
३२२.	चाड	धोरो	धोरो	धोरो	धोरो	धोरो
३२३.	भटमास	भट्ट	भट्ट	भट्ट	भट्ट	भट्ट

३२४.	केराउ	कला	कला	कला	कला	कला
३२५.	बोडी	बोरी, सोस्टा	बोरी, सोस्टा	बोरी, सोस्टा	बोरी, सोस्टा	बोरी, सोस्टा
३२६.	गहत	गत	गत	गत	गत	गत
३२७.	मुसुरो	मसुरो	मसुरो	मसुरो	मसुरो	मसुरो
३२८.	बकुल्लो	रामचना	रामचना	रामचना	रामचना	रामचना
३२९.	फर्सी	कद्दु, कवेली	कद्दु, कवेली	कद्दु, कवेली	कद्दु, कवेली	कद्दु, कवेली
३३०.	रायो	भाजी	भाजी	भाजी	भाजी	भाजी
३३१.	निहुरो	डउच्या	डउच्या	कुथुर्के	कुथुर्के	डउच्या, कुथुर्के
३३२.	भेनटा	भिरा	भिरा	भिरा	भिरा	भिरा
३३३.	तमाखु	भुस्या	कक्कर	कक्कर	कक्कर	भुस्या, कक्कर
३३४.	मरिच	मर्चा	मर्चा	मर्चा	मर्चा	मर्चा
३३५.	खुर्सानी	मर्च्या, पिर्या	मर्च्या, पिर्या	मर्च्या, पिर्या	मर्च्या, पिर्या	मर्च्या, पिर्या
३३६.	अदुवा	अदुवा	अदुवा	अदुवा	अदुवा	अदुवा
३३७.	बेसार	-	-	हलेदो	हलेदो	हलेदो
३३८.	छोहरा	छोरा	छोरा	छोरा	छोरा	छोरा
३३९.	सुकुमेल	सुकुमेल	सुकुमेल	सुकुमेल	सुकुमेल	सुकुमेल
३४०.	इन्जिन	मसिन	मसिन	मसिन	मसिन	मसिन
३४१.	गधा	गदा	गदा	गदा	गदा	गदा
३४२.	खच्चर	खेतो	खेतो	खेतो	टट्टु	खेतो, टट्टु
३४३.	भरिया	भर्या	भर्या	भर्या	भर्या	भर्या
३४४.	राम्रो	सब्याउ	सब्याउ	नाम्रो	नाम्रो	सब्याउ, नाम्रो
३४५.	पतलो	टुटो	टुटो	टुटो	टुटो	टुटो
३४६.	ठोस	सारो	सारो	सारो	सारो	सारो
३४७.	कडा	करा	करा	करा	करा	करा
३४८.	कमलो	कउलो	कउलो	कउलो	कउलो	कउलो
३४९.	गहिरो	गैरो	गैरो	गैरो	गैरो	गैरो
३५०.	हरियो	हर्यो	हर्यो	हर्यो	हर्यो	हर्यो
३५१.	पहेलो	प्याँलो	प्याँलो	प्याँलो	प्याँलो	प्याँलो
३५२.	फोहोर	फोर	फोर	फोर	फोर	फोर
३५३.	स्वादिलो	मिठो	मिठो	मिठो	मिठो	मिठो
३५४.	अमिलो	चुगिलो	चुगिलो	चुकिलो	चुकिलो	चुगिलो, चुकिलो
३५५.	महङ्गो	मङ्गो	मङ्गो	मङ्गो	मङ्गो	मङ्गो
३५६.	विस्तारै	चालिचालि,	चालिचालि,	चालिचालि,	चालिचालि,	चालिचालि

		मटोमाटो	माटोमाटो	माटोमाटो	माटोमाटो	माटोमाटो,
३५७.	बन्द	बन्न	बन्न	बन्न	बन्न	बन्न
३५८.	बाङ्गो	इमेट्ट्याउ	इमेट्ट्याउ	इमेट्ट्याउ	इमेट्ट्याउ	इमेट्ट्याउ
३५९.	नाङ्गो	खुरिल्लो	-	-	-	खुरिल्लो
३६०.	एघार	ग्यार	ग्यार	ग्यार	ग्यार	ग्यार
३६१.	सोह	सोर	सोर	सोर	सोर	सोर
३६२.	उन्नाइस	उन्नीस	उन्नीस	उन्नीस	उन्नीस	उन्नीस
३६३.	उनन्तीस	उन्तीस	उन्तीस	उन्तीस	उन्तीस	उन्तीस
३६४.	तेत्तीस	त्यात्तीस	त्यात्तीस	त्यात्तीस	त्यात्तीस	त्यात्तीस
३६५.	उनन्चालीस	उन्चालीस	उन्चालीस	उन्चालीस	उन्चालीस	उन्चालीस
३६६.	सतचालीस	सर्चालीस	सर्चालीस	सर्चालीस	सर्चालीस	सर्चालीस
३६७.	उनान्साठी	उन्सठ्ठी	उन्सठ्ठी	उन्सठ्ठी	उन्सठ्ठी	उन्सठ्ठी
३६८.	धेरै	मस्तै	मस्तै	मस्तै	मस्तै	मस्तै
३६९.	थोरै	अल्ता / अल्तै	अल्ता / अल्तै	अल्ता / अल्तै	अल्ता / अल्तै	अल्ता / अल्तै
३७०.	तपाईं	तमाई	तमाई	तमाई	तमाई	तमाई
३७१.	कहाँ	काँ	काँ	काँ	काँ	काँ
३७२.	त्यहाँ	त्याँ	त्याँ	त्याँ	त्याँ	त्याँ
३७३.	नजिक	छेउती	छेउती	छेउती	छेउती	छेउती
३७४.	अगाडि	अग्याट, अग्याट	अग्याट	अग्याट, अग्याट	अग्याट, अग्याट	अग्याट, अग्याट
३७५.	पछाडि	पछ्याट	पछ्याट	पछ्याट	पछ्याट	पछ्याट
३७६.	माथि	उभो, उफ्र	उफ्र, उभो	उफ्र, उभो	उफ्र, उभो	उफ्र, उभो
३७७.	मुनि	मुन्याट, आस्ना	मुन्याट, आस्ना	मुन्याट, आस्ना	मुन्याट, आस्ना	मुन्याट, आस्ना
३७८.	बाहिर	भाइर	भाइर	भाइर	भाइर	भाइर
३७९.	अवेर	अवेला	अवेला	अवेला	अवेला	अवेला
३८०.	कहिलेकाहीं	कइलैकइलै	कइलैकइलै	कइलैकइलै	कइलैकइलै	कइलैकइलै
३८१.	कोसेली	पाओर	पाओर	पाओर	पाओर	पाओर

४.३ सल्यानी भाषिकभेद, क्षेत्र र सीमा

सल्यानी भेदको आफ्नै निश्चित प्रयोग क्षेत्र छ र यो पनि अन्य भाषिकाहरू भन्ने निश्चित भौगोलिक क्षेत्रभित्र सीमित छ । सल्यानी भेदको मुख्य प्रयोग क्षेत्र सल्यान जिल्ला नै हो । शारदा नदीदेखि पूर्वका गाउँ जो यस नदीका मूलतिर पर्दछन्, त्यहाँ पूर्वीय सल्यानी भेद बोलिन्छ भने सल्यान जिल्लाको लेक मानिने कुमाखदेखि पश्चिमतिर पश्चिमी सल्यानी भेद बोलिन्छ । शारदा नदी बगेर गएको दक्षिणी गाउँतिर बोलिने भेद दक्षिणी सल्यानी भेद अर्न्तगत पर्दछ । बडागाउँ हुँदै मर्म खोलाको सिमानामा पर्ने गाउँहरूमा उत्तरी सल्यानी भेद बोलिन्छ । यद्यपि पूर्वीय पश्चिमी, दक्षिणी र उत्तरी गाउँमा बोलिने भेदहरूमा व्यापक सम्प्रेषणीयता छ । ठकुरी जाति, दमै, कामी र सार्की आदि निम्न जातिहरूको भाषिक समाजमा पनि विभेद देखिन्छ ।

वास्तवमा कुनै पनि भाषिक भेद एउटै सीमारेखाभित्र बाँधिदैन । यसले राजनैतिक सीमा अतिक्रमण गरी आफ्नै भाषिक सीमा निर्धारण गर्दछ । सल्यानी भेदको पनि आफ्नै भाषिक सीमा छ । सल्यानी भेद सल्यान जिल्लामा मात्र सीमित नभई सुर्खेत, रोल्पा, जाजरकोट, दाङ, बाँके, बर्दिया, दैलेख र कैलाली जिल्लाका केही क्षेत्रमा बोलिन्छ । यी जिल्लाहरूमा सल्यानबाट बसाइ-सराइ गरेर गएका व्यक्तिहरू नै छन् । जागिरको क्रममा ओहोरदोहोर गर्नेहरूले पनि यस भेदको भाषिक क्षेत्रलाई फैलाएको पाइन्छ ।

४.३.१ सल्यानी भाषिकभेदको स्वरूप

सल्यानी भाषिकभेदको क्षेत्रभित्र विद्यालयको पठनपाठनसम्बन्धी कार्यहरूमा नेपाली भाषाको स्तरीय रूपकै प्रयोग हुने भए तापनि सर्वसाधारण वक्ताले भाषिक व्यवहारमा 'सल्यानी भाषिकभेद' नै बोल्ने गर्छन् । सल्यानी भाषिकभेदको स्वरूप मानक नेपाली र अन्य क्षेत्रीय भाषिकभेदहरूको स्वरूपभन्दा अलिक भिन्न भएकाले छुट्टै भाषिकभेदको रूपमा यसको स्वतन्त्र अस्तित्व रहेको छ । वास्तवमा भाषिकभेदको शब्दनिर्माणपद्धति र व्याकरण व्यवस्थामा क्रियाशील कतिपय ध्वनि परिवर्तनका प्रक्रियाहरू, आंशिक रूपमा भिन्न देखिने नाम, सर्वनाम, विशेषण पनि मानक नेपालीमा भन्दा केही भिन्न छन् । अर्नि (दिउसो वा विहानको खाजा), आँसि (हसिया), कन्नु (पिठुँ) बेलाइती (अम्बा), बान्नु (पर्खाल), सउर (सुँगुर) आदि यस भाषिकाका विशिष्ट रूप हुन् ।

सल्यान जिल्लामा केही त्यस्ता शब्द बोलिन्छन्, जुन शब्द दाङ, रूकुम, बर्दिया, सुर्खेत, जाजरकोट, रोल्पा र बाँके जिल्लामा बोलिदैनन् । ती शब्दहरू हुन् :-

बालद - बादल्लो	अमिलो - चुगिलो
भर्री - डोल	पशु - लालाबाला
भीर - गन्ठो	डुक्रनु - हुक्रनु
सिम - सिम्यान	कमिलो - चितले
मसान - मुसान	जुम्रा - जमो
तुसारो - पाल	मकैको बोट - नल्लो
भन्जाङ छेर्नु	दाँते - खोप
ओस - आद	बोडी - सोस्टा
घुमाउरो - खन्यारो	बकुल्लो - रामचना
बिजुली चम्किनु - आँदामिल्किनु	फर्सी-कद्दु
डुब्नु - बुर्नु	तमाखु - भुस्या
सूर्यास्त - सन्ज्या	राम्रो - सब्याउ
मान्छे - माइस	बाङ्गे - इमेट्टयाउ
लोग्नेमान्छे - लोन्छरो	नाङ्गे - खुरिल्लो
ग्रहक - गाकी	भएको छ - भेको छ
हेरचाह गर्नु - धरालो गर्नु	गर् - गर्दइ
वीर्य - फुसी	आऊ - आउदौन
इच्छा - सल	अउलिन् - आउनिन्
आउ - जलमासी	तिनीहरू - तिमेरू
लोटा - बेला	बहिनी - बैनी
चिम्टा - थदरो	चकचक गर्नु - अथाल्लिनु
दुना - बगुतो	

यी शब्दहरू अन्य जिल्ला भन्दा भिन्न छन् ।

४.३.२ सल्यानी भाषिकभेदको ध्वनितात्त्विक परिवर्तन

भौगोलिक दूरी, सामाजिक सांस्कृतिक परिवेश, अनुकरणको अपर्याप्तता, ध्वनि अवयवहरूको संरचनात्मक स्वरूप, उच्चारण सुगमता, समयको लामो अन्तराल आदि विविध कारणले भाषिक ध्वनिमा परिवर्तन हुन्छ । भाषामा स्थानीय विभेदहरू जन्मनुको मूल कारण यही नै हो ।

सल्यानी भाषिकाको अध्ययन गर्दा यस भाषिकामा विभिन्न प्रकारका ध्वनि परिवर्तनका प्रक्रियाहरू क्रियाशील रहेका भेटिन्छन् :

४.३.२.१. स्वरवर्णीभवन-व्यञ्जनवर्ण स्वरवर्णमा परिवर्तन हुनुलाई स्वरवर्णीभवन भनिन्छ

। यस्ता स्वरवर्णीभवन भएका शब्दहरू सल्यानी भाषिकामा पनि प्रशस्त पाइन्छन् । जस्तै-हिमाल > हिउँचुली, आघुँ > आइस्याल, कुहनो > कुइनो, मोही > मइ, सगुँर > सउर, कमलो > उलो, साहु > साउ, माहिलो > माइलो, बाहिर > भाइर, कहिलेकाही > कइलैकइलै, दही > दइ, साहिलो > साइलो, कागतिहार > कौवाइत्यार, बाहुन > वाउन, काहिलो > काइलो, अहिले > अइल, दाँते > मइ, सोमवार > सउवार आदि ।

४.३.२.२ मकारीभवन- 'ऊँ' ध्वनि म ध्वनिमा परिवर्तन हुनुलाई मकारी भवन भनिन्छ । यस्ता मकारीभवन भएका शब्दहरू सल्यानी भाषिकामा प्रशस्त पाइन्छन् । जस्तै- जिउँदो > जिम्दो, दिउँसो > दिम्स, चिउटनु > चिमटनु आदि ।

४.३.२.३. समीभवन- समीभवन भन्नाले कुनै एक ध्वनि अर्को ध्वनिका प्रभावमा आएर उही ध्वनि बन्ने प्रक्रिया बोध हुन्छ । यस्ता समीभवन भएका शब्दहरू सल्यानी भाषिकामा प्रशस्त पाइन्छन् । कुनै एउटा ध्वनिले आफ्नो केही ध्वनि गुण गुमाएर अर्को ध्वनिगुणलाई ग्रहण गर्ने प्रक्रियाको समीभवन हो । समीभवन तीन प्रकारका छन् :

क) प्रगत समीभवन- प्रगत समीभवन भन्नाले पछिल्लो ध्वनि अघिल्लो ध्वनिको

प्रभावमा आई अधिल्लो ध्वनिजस्तै परिवर्तन हुने प्रक्रियाको बोध हुन्छ । यस्ता प्रगत समीभवन भएका शब्दहरू सल्यानी भाषिकामा पनि प्रशस्त पाइन्छन् । सल्यानी भाषिकामा यस्ता थुप्रै शब्द छन् । जस्तै-चैत्र >चैत, बालुवा >बाल्लो, बिहिवार >बिबइवार, नन्द >नन्न, च्याल >राल, गुहु >गु, बन्दुक >बन्नुक, बन्द >बन्न, त्यहाँ >त्याँ आदि ।

ख) परागत समीभवन- परागत समीभवन भन्नाले अधिल्लो ध्वनि पछिल्लो ध्वनिका प्रभावमा आई पछिल्लो ध्वनि जस्तै बन्ने प्रक्रियाको बोध हुन्छ । यस्ता परागत समीभवन भएका शब्दहरू सल्यानी भाषिकामा पनि प्रशस्त पाइन्छन् । जस्तै-दण्ड >डण्ड, रूपियाँ >रूप्या, जुम्मा >जौरो, मरिच >मर्चा, अदुवा >अद्वा, उनान्साठी >उन्सठी, उनन्तीस >उन्तीस आदि ।

ग) पारस्परिक समीभवन- पारस्परिक समीभवन भनेको परस्परको प्रभावबाट हुने ध्वनि परिवर्तन हो । यस्ता पारस्परिक समीभवन भएका शब्दहरू सल्यानी भाषिकामा पनि प्रशस्त पाइन्छन् । पारस्परिक समीभवनमा दुवै अधिल्लो र पछिल्लो ध्वनिलाई प्रभावित तुल्याउँछन् र दुवै ध्वनि कुनै मिल्दो खाले अरू दुई ध्वनिमा परिवर्तन हुन्छन् । जस्तै पश्चिम >पच्छिम, दक्षिण >दखिन, सूर्य >सुर्ज्या, गडगडाउनु >गर्गराउनु, बिहान >ब्यान, एकादशी >एगादशी, वर्षा >वर्खा, स्वास्तीमान्छे >स्वान्चरी, स्वान्चरी, लोग्नेमान्छे >लुगुनछोरो, लोन्छोरो, जन्मेको >जर्मेको, सानो >स्यानो, पढनु >पर्नु, काँध >कुम, कचेरा >केचा, नाटक >नाटड, जडिबुटी >जरिबुटी, खाँबो >खामो, खामु, अगेनु >अगेटो, बोटल >बत्तल, बदेल >बनेल, लैनो >लौरू, सुगा >सुवा, भ्यागुतो >भेगुतो, महडगो >मडगो आदि ।

४.३.२.४. विषमीभवन- कुनै दुई ध्वनि एकै वा उस्तै छन र तीमध्ये कुनै एक वा दुई ध्वनि नै एक अर्कामा प्रभावमा आएर अर्को ध्वनि बन्ने प्रक्रिया विषमीभवन हो । यस्ता विषमीभवन भएका शब्दहरू सल्यानी भाषिकामा प्रशस्त पाइन्छन् । जस्तै- धाँधली >धाँदली, भन्भट >भन्जट, आकास >अकास, आषाढ >असार,

टाढाको >टाराको, कमिलो >किमिलो, कचङ्गल >कचिङ्गल, भ्रभ्रल्को
>भ्रजल्को, कपडा >कवरा, कपरा आदि ।

४.३.२.५. **विपर्यास-** कुनै दुई ध्वनिहरू परस्परमा आ-आफ्नो ठाउँ साटासाट गरेर उच्चरित हुने प्रक्रियालाई विपर्यास भनिन्छ । यस्ता विपर्यास भएका शब्दहरू सल्यानी भाषिकामा पनि प्रशस्त पाइन्छन् । विपर्यास भनेको उल्टोपाल्टो हो । जस्तै-टपरो >पतरो, विरामी >बिमारी, प्रजा >पर्जा, आदि ।

४.३.२.६. **रकारीभवन-** ध्वनि परिवर्तित भएर 'र' ध्वनि बन्ने प्रक्रियालाई रकारी भवन भनिन्छ । यस्ता रकारीभवन भएका शब्दहरू सल्यानी भाषिकामा प्रशस्त पाइन्छन् । जस्तै-आषाढ >असार, टाढा >टारा, डाडु >डारू, घडी >घरी, पहाड >पहार, डाँडो >डाँरो, जाडो >जारो, खेलाडी >खेलारी, हाड >हार, नाडी >नारी, माँड >मार, पाडो >पारो, लैनो >लौरू, छोड्नु >छोर्नु आदि ।

४.३.२.७. **लोप-** शब्दमा प्रयोग भएका ध्वनिहरूमध्ये कुनै ध्वनि हरायो वा त्यस ध्वनिको प्रयोग हुन छाड्यो भने त्यसलाई ध्वनि लोप भनिन्छ । यस्ता लोप भएका शब्दहरू सल्यानी भाषिकामा पनि प्रशस्त पाइन्छन् । जस्तै - चुहुनु >चुनु, पूर्णिमा >पुनि, द्वितीया >दुज, तृतीय >तीज, चतुर्थी >चौथी, महिना >मैना, पोहर >पोर, सडक्रान्ति >सग्रँती, भरिया >भर्या, आदि ।

४.३.२.८. **महाप्राणीभवन-** कुनै अल्पप्राण ध्वनि (क,ग,च,ज,ट,ड,त,द, न, प, ब, म, य, र, ल) महाप्राण ध्वनि (ख,घ,छ,भ्र,ठ,ढ,थ,ध,फ,भ,ष,व,स,श, ह) मा परिवर्तन हुने प्रक्रियालाई महाप्राणी भवन भनिन्छ । यस्ता महाप्राणीभवन भएका शब्दहरू सल्यानी भाषिकामा प्रशस्त पाइन्छन् । जस्तै-वाक्लो >वाख्लो, तालु >थाप्लो, बाहिर >भाइर आदि ।

४.३.२.९. **अल्पप्राणीभवन** - कुनै महाप्राण ध्वनि (ख,घ,छ,भ्र,ठ,ढ,थ,ध,फ,भ,व, स,श,ष,ह) अल्पप्राण ध्वनि (क,ग,च,ज,ट,ड,त,द,न,प,ब,म,य,र,ल) मा परिवर्तन हुने प्रक्रियालाई अल्पप्राणीभवन भनिन्छ । यस्ता अल्पप्राणीभवन भएका शब्दहरू

सल्यानी भाषिकामा प्रशस्त पाइन्छन् । जस्तै-आँधी >आँदी, डाँडो >डाँरो,
भिरालो >भित्तालो, चौडा >चौरा, सांघुरो >साडरो, जाडो >जारो, वैशाख
>वैसाक, माभी >माजी, डाइभर >डाइबर, सम्धी >सम्दी, सम्धिना >सम्दिना,
भाँडो >भाँरो, सुगा >सुवा, डिल >ढिग, गधा >गदा, एघार >ग्यार, सोह >सोर
आदि ।

परिच्छेद पाँच : उपसंहार

नेपाली भाषा नेपालको राष्ट्रभाषा हो । यस भाषाको आफ्नै लिखित साहित्य छ । आज देशको सामाजिक आर्थिक, राजनैतिक आदि राष्ट्रिय जीवनका विविध आकांक्षाहरू व्यक्त गर्ने बलियो माध्यम नै नेपाली भाषा भएको छ । यसकै माध्यमबाट नेपाल अधिराज्यभर सरकारी तथा गैरसरकारी कार्यालयहरूमा लेखापढीको काम र शिक्षण संस्थाहरूमा अध्ययन-अध्यापनको काम सम्पन्न हुन्छ । नेपाली भाषा खास कुनै जातको मात्र भाषा नभई सम्पूर्ण नेपालीहरूकै साझा भाषा हो । वर्तमान परिपेक्ष्यमा यस नेपाली भाषाका अनेकौँ सामाजिक तथा भौगोलिक कथ्यभेदहरू विकसित भएका छन्, जसलाई नेपाली भाषाका भाषिकाहरू भनिन्छ । सल्यानी भाषिका तिनै क्षेत्रीय भेदहरूमध्ये एक हो । सल्यान जिल्लाका गाविसहरू र अन्य छिमेकी जिल्लाका साँध सिमाना जोडिएका छिमेकी जिल्लाका गा.वि.स.मा सल्यानी भाषिकाको व्यवहार हुन्छ । विशेषतः सल्यान जिल्लाका गाउँहरूमा सर्वसाधारण जनताले आफ्नो दैनिक बोलचालमा उक्त भाषिक रूपको व्यवहार गर्ने हुँदा त्यस भेकमा प्रचलित उक्त भाषिक कथ्यभेदलाई यस शोधपत्रमा सल्यानी भाषिकाको संज्ञा दिइएको छ ।

नेपाली भाषिकाका प्रथम अध्येता जी.ए. ग्रियर्सन (१९१६) हुन् । यिनले नेपालीका पाल्पा र दरै गरी दुईवटा भाषिका औल्याएका थिए भाषिकाको सुचना दिने अर्का व्यक्ति सूर्यविक्रम ज्ञवाली हुन् । त्यसैगरी कमला साङ्कृत्यायन (२०१७), दयानन्द श्रीवास्तव (१९६२ ई), भीमदेव भट्ट र अर्जुनदेव भट्टले नेपाली भाषिकाका बारेमा अध्ययन गरेका छन् ।

नेपाली भाषिकाको आधिकारिकताका साथ अनुसन्धान गर्ने व्यक्ति बालकृष्ण पोखरेल हुन् । उनले सल्यानी भाषिकालाई पुर्वेली वर्गभित्र राखेका छन् । यसैगरी अर्का अनुसन्धानकर्ता यमनाथ तिमिल्सिनाले सल्यानी भाषिकालाई पुर्वेली भाषिकाभित्र राखेका छन् । अर्का व्यक्ति यज्ञेश्वर निरौलाले क्षेत्रीय भाषिका भित्र राखेका छन् । यसैगरी अर्का विद्वान् लावण्यप्रसाद ढुङ्गानाले पनि क्षेत्रीय भाषिका भित्र राखेका छन् । अर्का अनुसन्धानकर्ता भागवत आचार्यले सल्यानी भाषिकालाई रूकुम सल्यानी भाषिका भनेर छुट्टै राखेका छन् । यसरी अनुसन्धान कर्ताले जुन भाषिकामा राखे तापनि सल्यानी भाषिकाको आफ्नो छुट्टै पहिचान छ । यस भाषिकामा प्रयोग हुने शब्दलाई जसरी विश्लेषण गरे तापनि यसको रूप

भिन्नै छ ।

सल्यानी भाषिकालाई ध्वनितात्त्विक रूपले विश्लेषण गर्दा सल्यानी भाषिकामा स्तरीय नेपाली भाषाबाट स्वरवर्णीभवन - आर्घु >आइस्याल, मकारीभवन- दिउंसो >दिम्स, समीभवन - चैत्र >चैत, विषमीभवन-आषाढ >असार, विपर्यास- विरामी >बिमारी, रकारीभवन- घडी >घरी, लोप- पोहोर >पोर, महाप्राणीभवन- बाख्लो >बाक्लो, अल्पप्राणी भवन- सम्धी >सम्दी भएर सल्यानी भाषिक भेद प्रयोग हुने शब्दहरू थुप्रै छन् ।

यति मात्र नभएर सल्यान जिल्लामा प्रयोग हुने आफ्नै विशेषता बोकेका शब्दहरू भरि >वर्सात, डोल, ओडार >ओराल, प्वाँल >भुन, भीर >गन्ठो, कुवा >नाउलो, धुवाँ >ध्वाँल, कोसेली >पाओर, तुसारो >पाल, ओस >ओस्याप, द्वितीया >दुज, काका >स्यान्वा, काकी >स्यान्ज्या, तालु >थाप्लो, निधार >चानो, नाक >नाक्चो, मुख >खाप्चो, वीर्य >फुसी, खाजा >अर्नि, भङ्कुर >टिसो, उखान >आन, भ्याल >स्यानदेल, स्यानदेली, ढोका >देल, नौनी >लौनी, गोरू >बल्ल, बोका >बोग्या, ढुकुर >घुघुतो, कमिलो >किम्लो, आँप >अम्राई, नरिवल >गरी, सखरखण्ड >गन्जी, सयपत्री >हजारी, फर्सी >कद्दु, कबेली, राम्रो >सब्याउ, अमिलो >चुगिलो, बाहिर >भाइर, ले गर्दा यो सल्यानी भाषिका नै हो भन्ने कुरामा दुईमत हुन सक्दैनन । यो सल्यानी भाषिकामा बोलिने शब्दहरूमा के पनि विशेषता पाइन्छ भने सुदूरपूर्वका मानिसहरूले यी कुनै शब्दलाई पटककै नबुझ्न पनि सक्छन् । जेहोस् सल्यानमा बोलिने सल्यानी भाषिकाका आफ्नै विशेषता भएको हुनाले यसको छुट्टै विशेष महत्त्व रहेको देखिन्छ । ध्वनितात्त्विक दृष्टिले विश्लेषण गर्दा सल्यानी भाषिकाका सबै शब्दहरू विश्लेषण हुन सक्दैनन् किनभने यी शब्द स्तरीय नेपाली भाषाबाट प्रभावित भएका देखिँदैनन् । यी शब्द त्यहाँको वातावरण, काल र परिवेशमा त्यहाँका जनताद्वारा नै निर्माण गरिएका देखिन्छन् ।

परिशिष्ट

परिशिष्ट १ : प्रश्नावलीको नमुना

नाम :

लिङ्ग :

जिल्ला :

गाविस :

कृपया, यस फाराममा भर्दा तापाईको गाउँघरमा बोलिने जस्ताको तस्तै शब्द भरिदिनुहोला । यसले सल्यानी भाषिकाको अनुसन्धान गर्नमा ठूलो सहयोग पुग्नेछ ।

संसार	आकाश	पश्चिम	दक्षिण	पृथ्वी
सूर्य	भुइचालो	वादल	भरी	अँगार
धुवाँ	पहाड	हिमाल	ओडार	भीर
डाँडो	प्वाँल	कुवा	ताल	सिम
नदी	बालुवा	किनार	मसान	पुल
मुस्लो	तुषारो	हुस्सू	तुवाँलो	भन्ज्याड
चट्याड	हावा	ओस	आँधी	बतास
उकालो	ठाडो	भिरालो	घुमाउरो	तीखो
चम्किलो	बाक्लो	मुसलधारे	चौडा	साँघुरो
फराकिलो	अस्ताउनु	बिजुली चम्कनु	चट्याड पर्नु	पलनु
चुहुनु	मेघ गर्जनु	बाढी आउनु	डुब्नु	पौडनु
गडगडाउनु	ओर्लनु	डढनु	पहरा फोर्नु	पोल्नु

तताउनु	बाल्नु	सूर्योदय	विहान	दिउसो
सूर्यास्त	बेलुका	पूर्णमा	प्रतिपदा	द्वितीया
तृतीया	चतुर्थी	एकादशी	द्वादशी	त्रयोदशी
पक्ष	कृष्णपक्ष	शुक्लपक्ष	महिना	हिजो
गर्मी	जाडो	पोहर	आघुँ	पराघुँ
वर्षा	सोमवार	मंगलवार	बुधवार	विहीवार
शुक्रवार	शनिवार	वैशाख	अहिले	भरे
ढिलो	चाँडो	सङ्क्रान्ति	मान्छे	जात
स्वास्तीमान्छे	लोग्नेमान्छे	धनी	खेलाडी	नर्तक
मुखिया	बाहुन	ग्राहक	नोकरी	भरिया
कामी	गोठालो	शिकारी	माभी	दमाई
मोही	ठकुरी	विद्यार्थी	सिकर्मी	डकर्मी
ड्राइभर	ज्योतिषि	हजुरबा	हजुरमा	बाबु
आमा	लोग्ने	स्वास्ती	बहिनी	ठूलो बा
ठूली आमा	काका	काकी	सम्धी	सम्धिनी
सासू	ससुरा	बुहारी	फुपाजु	नन्द
गोरो	दुब्लो	होचो	जन्मेको	सानो
होचो	अछुत	टाढाको	नामी	जुवाडे

शिक्षित	माहिलो	काहिलो	कान्छो	कान्छी
छोड्नु	हेरचाह गर्नु	बढ्नु	गाड्नु	बन्डा गर्नु
चिमट्नु	कुत्कुती लाग्नु	पढाउनु	अध्ययन गर्नु	मात्तिनु
मोटाउनु	दुब्लाउनु	इस्त्री लगाउनु	सप्ता लगाउनु	विहे गर्नु
श्राद्ध गर्नु	पानी चढाउनु	हात हेर्नु	थुन्नु	शरीर
हाड	मासु	केश	सिउँदो	तालु
जिब्रो	काँध	पिठिउ	पुठो	गुदद्वार
लिङ्ग	अण्डकोश	योनी	स्तन	पेट
नाडी	कुहिनो	तिघ्रो	कानेगुजी	च्याल
सिंगान	खकार	चिप्रा	पिसाब	भङ्गाकुर
वीर्य	गुहु	नाटक	उखान	गाँउ खाने कथा
इच्छा	वोक्सी	भूतप्रेत	कागतिहार	लोभी
अल्छी	फागु	रूपियाँ	साहू	जमिनदार
ओखती	जडीबुटी	रूघा लागेको	खोकी	आँउ परेको
पागल	निको हुनु	रोगाउनु	पखाला लाग्नु	मुख
गारो	खाँबो	भयाल	ढोका	अगेनु
भाँडो	तावा	लोटा	कुचो	चिम्टा
पनिउँ	डाडु	बोतल	कसौडी	निधार

ओदान	नाङ्लो	डोको	नाम्लो	नाक
थुन्से	टपरी	दुना	लट्टी	हसिया
दाप	वासुलो	बन्दुक	दमाहा	चामल
माड	भोला	मासु	चिया	जाँड
जेरी	मोही	दही	नौनी	अमिलो
कपडा	कमिज	लगौटी	जामा	पछ्यौरा
पटुका	पगरी	पशु	बहर	गोरू
राँगो	पाडो	बोको	भेडो	सुँगुर
घोडा	गोवर	कल्चौडो	बदेल	जरायो
मलसाँप्रो	दुम्सी	लैनो	गाभिनो	बकेर्नु
डुकुनु	सुगा	काग	लाटोकोस्यारो	चिल
ढुकुर	कालिच	भ्यागुतो	गडेउलो	कमिलो
जुम्रा	निगालो	मकैको बोट	कोदोको बोट	चुत्रो
मकै	आँप	अम्बा	सुन्तला	नरिवल
सुपारी	सखरखण्ड	दाडिम	निबुवा	सयपत्री
व्याड	डिल	जुवा	हल्लुडो	जोतारो
फाली	दाँते	चाड	भटमास	केराउ
बोडी	गहत	मुसुरो	बकुल्लो	फर्सी

रायो	निहुरो	भेनटा	तमाखु	मरिच
खुर्सानी	अदुवा	बेसार	छोहरा	सुकुमेल
इन्जिन	गधा	खच्चर	भरिया	राम्रो
पातलो	ठोस	कडा	कमलो	गहिरो
हरियो	पहेँलो	फोहर	स्वादिलो	अमिलो
महङ्गो	विस्तारै	बन्द	बाङ्गो	नाङ्गो
एघार	सोह्र	उन्नाईस	उनन्तीस	दमाह
तेत्तीस	उनन्चालीस	सतचालीस	उनान्साठी	धेरै
थोरै	तपाइँ	कहाँ	त्यहाँ	नजिक
अगाडि	पछाडि	माथि	मुनि	बाहिर
अबेर	कहिलेकाही	कोसेली		

परिशिष्ट २ : सूचकहरूको नामावली

क्र.सं	नाम, थर	गा.वि.स.	जिल्ला
१	सेवक रिजाल	कोर्बाङ भिम्पे	सल्यान
२	शोभाराम धिताल	कोटबारा	सल्यान
३	डिल्लीबहादुर डाँगी	दमाचौर	सल्यान
४	गीताकुमारी चन्द	जिमाली	सल्यान
५	शान्ति बस्नेत	काभ्रा	सल्यान
६	डिल्ली बुढाथोकी	कालिमाटी रामपुर	सल्यान
७	निर्मलकुमार चन्द	कोरमौला	सल्यान
८	तेजेन्द्रकुमार बस्नेत	शिवरथ	सल्यान
९	मदनकुमार भण्डारी	लेखपोखरा	सल्यान
१०	बविता रावल	थारमारे	सल्यान
११	कमलराज वली	बाफूखोला	सल्यान
१२	क्षेत्रविक्रम शाह	खलंगा	सल्यान
१३	सीताकुमारी बुढाथोकी	पिपलनेटा	सल्यान
१४	वीरबहादुर रावत	मर्मपरिकाँडा	सल्यान
१५	रामबहादुर चलाउने	गर्पा	सल्यान
१६	खड्क शाह	कालागाउँ	सल्यान
१७	भीमबहादुर बुढाथोकी	मूलखोला	सल्यान
१८	सिलाबहादुर ऐरी	कुविन्देदह	सल्यान
१९	प्रभा पुनमगर	भलाक्चा	रूकुम
२०	गोपालबहादुर वोहरा	नायकबाडा	जाजरकोट
२१	राजकुमारी वली	जिनाबाड	रोल्पा
२२	दुर्गा पाण्डे	चैलाही	दाङ
२३	शोभा गोसाई	विजयेश्वरी	रूकुम
२४	अमल शाही	वीरेन्द्रनगर	सुर्खेत
२५	गीता हमाल	बिलौना	बर्दिया
२६	गोपाल बूढामगर	वैजापुर	बाँके

परिशिष्ट ३ : सङ्कलित सामग्री

सल्यानी भाषिकाका आधारभूत शब्दहरू सङ्कलन गर्ने क्रममा सङ्कलित सामग्रीहरूलाई क्षेत्रको आधारमा वर्गीकरण गर्दा उत्तरी क्षेत्रका शब्दलाई (१), पूर्वी क्षेत्रका शब्दलाई (२), दक्षिणी क्षेत्रका शब्दलाई (३) र पश्चिमी क्षेत्रका शब्दलाई (४) अङ्कको सङ्केत दिइएको छ ।

क्र.सं	स्तरीय नेपाली शब्द	सल्यानी भाषिका र सङ्केताङ्क
१	संसार	मुलुक (१,३), दुनिया (१,२), विश्व (३,४), जगत
२	आकाश	सगर (१,२,३,४)
३	पश्चिम	पच्छिम (१,२), पच्छयौ (२), पस्सिम (३,४)
४	दक्षिण	दखिन (१,२,३,४)
५	पृथ्वी	धर्ती (१,३,४), जिमिन (२)
६	सूर्य	सुर्ज्या (१,२), दिन (१,२,३,४)
८	बादल	बादलो (१,२), बादल्लो (३,४)
९	भरौ	डोल (१,२), वर्षात (१,२,४)
१०	अँगार	अङ्गार (१,२) गोल (३,४)
११	धुँवा	ध्वाँल (१,२,३,४)
१२	पहाड	लेख (१,२) पहार (१,२)
१३	हिमाल	हिउँचुली (१,२,३,४)
१४	ओडार	ओराल (१,२) गुफा (३,४)
१५	भीर	गन्ठो (१,२,३,४) छाङ्गो (१,२)
१६	डाँडो	डाँरो (१,२,३,४) नेटो (३,४)
१७	प्वाल	भुन (१,२,३,४) दुलो (३,४)
१८	कुवा	नाउलो (१,२,३,४)
१९	ताल	पोखो (१,२) रह (१,२,३,४)
२०	सिम	सिमेन (१,२) सिम्यान (१,२) जलजले (३,५)
२१	नदी	गार (१,२,३,४)

२२	बालुवा	बाल्लुवा (१,२,३,४) बाल्लो (३,४)
२३	किनार	छेउ (१,२,३,४)
२४	मसान	भूत (१,३,४) मुसान (२)
२५	पुल	लप्को (१,२,३,४)
२६	मुस्लो	राँको (१,२, धुनी १,२)
२७	तुसारो	पाल (१,२,३,४)
२८	हुस्सू	ढुरी (१,२,३,४)
२९	तुवालो	त्वाँल (१,२,३,४)
३०	भन्ज्याड	छेनु (१,२,३,४)
३१	चट्याड	चिको (१,२,३,४)
३२	हावा	बतास (१,२) बयाल (२,३,४)
३३	ओस	आस्याप (१,२) आद (१) ओसिलो (३,४) सेपिलो (४)
३४	आँधी	आँदी (१,२) घुइटो (१,२)
३५	बतास	बयाल (२) स्याँठ (३)
३६	उकालो	उगालो (१,२,३,४)
३७	ठाडो	ठारो (१,२,३,४)
३८	भिरालो	भित्तालो (१,२,३,४)
३९	घुमाउरो	फेरो (१,२,३,४), खन्यारो (१,२)
४०	तीखो	चुचिल्लो (१,२,३) चुच्चो (१,२) सुरिलो (३,४)
४१	चम्किलो	टाँठो (१,२) टल्कने (१,२), तेजिलो (३,४)
४२	बाक्लो	बाख्लो (१,२)
४३	मुसलधारे	डोलखोल (१,२)
४४	चौडा	चौरा (१,२) चाख्लो (१,२,३,४)
४५	साँघुरो	साङ्गुरो ((१,२,३,४), साउरो (१,२,३,४))
४६	फराकिलो	चाख्लो (१,२,३,४)
४७	अस्ताउनु	बुर्नु (१,२,३,४)

४८	बिजुली चम्किनु	आँदा मिळ्किनु (१,२,३,४)
४९	चट्याड पनु	चिको पनु (१,२,३,४)
५०	पगलनु	खल्लिनु (१,२,३,४), गल्लनु (१,२) विलाउनु (४)
५१	चुहुनु	चुनु (१,२,३,४)
५२	मेघ गर्जनु	सगर गर्किनु (१,२,४) वादल गर्किनु (३)
५३	बाढी आउनु	गार आउनु (१,२,३,४)
५४	डुब्नु	बुनु (१,२) भास्सिनु (३,४)
५५	पौडनु	र खेलु (१,२,३,४) रह खेलु (४)
५६	गडगडाउनु	गर्गराउनु (१,२)
५७	ओर्लनु	भर्नु (१,२,३,४)
५८	डढनु	जलनु (१,२,३,४)
५९	पहरा फोर्नु	परा फोर्नु (१,२,३,४)
६०	पोलु	जलाउनु (१,२), भिसलु (३,४)
६१	तताउनु	सेकाउनु (१,२) सेक्नु (३,४)
६२	बालु	सल्काउनु (१,२,३,४)
६३	सूर्योदय	दिन आउनु (१) घाम आउनु (२,३,४)
६४	बिहान	ब्यान (१,२,३,४), छकाल (१,२)
६५	दिउंसो	दिउस (१,२,३,४)
६६	सूर्यास्त	सन्ज्या पनु (१), दिन बुनु (२,३,४)
६७	बेलुका	साँज (१,२) सञ्ज्या (३,४)
६८	पूर्णमा	पुनि (१,२,३,४)
६९	प्रतिपदा	परेवा (१,२,३,४)
७०	द्वितीया	दुज (१,२,३,४)
७१	तृतीया	तीज (१,२,३,४)
७२	चतुर्थी	चौथी (१,२,३,४)
७३	एकादशी	एगादशी (१)
७४	द्वादशी	दुवादशी (१,२,३,४)

७५	त्रयोदशी	त्रिदशी (१,२)
७६	पक्ष	पाख (१,२,३,४)
७७	कृष्णपक्ष	औसीको पाख (१,२,३,४)
७८	शुक्लपक्ष	पुनिको पाख (१,२,३,४)
७९	महिना	मैना (१,२,३)
८०	हिजो	बेली (१,२,३,४)
८१	गर्मी	घाम (१,२,३,४)
८२	जाडो	जारो (१,२,३,४)
८३	पोहोर	पोर (१,२,३,४)
८४	आघौँ	आइस्याल (१)
८५	पराघौँ	पराइस्याल (१)
८६	वर्षा	बर्खा (१,२,३,४)
८७	सोमबार	सउबार (१,२,३,४)
८८	मंगलबार	मङ्गलबार (१,२,३,४)
८९	बुधबार	बुदबार (१,२,३,४)
९०	विहिवार	बिबइबार (१,२) बिबार (३,४)
९१	शुक्रबार	सुगबार (१,२,३,४)
९२	शनिबार	छन्चरबार (१,२,३,४)
९३	वैशाख	बैसाक (१,२,३,४)
९४	अहिले	अइल (१,२,३,४)
९५	भरे	पछि (१,२) साँज (३,४)
९६	ढिलो	ब्याँलो (१,२,३,४), अवेला (१,२)
९७	चाँडो	चाँरो (१,२,३,४) छिट्टै (३)
९८	सङ्क्रान्ति	सँग्राती (१,२,३,४)
९९	मान्छे	मान्छ (१,२,३,४) मान्ठ (१,२,३,४) माइस (४)
१००	जात	कसमा (१,२,३,४)
१०१	स्वास्तीमान्छे	स्वान्चरी (१,२,३,४) स्वाइन्चरी (१)

१०२	लोग्नेमान्छे	लुगुनछोरो (१,२) लोन्छरी (३,४)
१०३	धनी	साउ (१,२,३,४)
१०४	खेलाडी	खेलारी (१,२,३,४)
१०५	नर्तक	नचारू (१,२,३,४)
१०६	मुखिया	मोख्या (१,२,३,४)
१०७	बाहुन	बाउन (१,२,३,४), काठो (१)
१०८	ग्राहक	गाकी (१,२) गागी (१,२,३,४) गाग (३,४)
१०९	नोकरी	जागिरी (१,२) जागिर (३,४)
११०	भरिया	भर्या (१,२,३,४)
१११	कामी	डुम (१,२) ल्वार (३,४)
११२	गोठालो	ग्वालो (१,२,३,४)
११३	सिकारी	सिगारी (१,२) बन्दुक्या (१,२,३,४)
११४	माझी	माजी (१,२) जलारू (३,४)
११५	दमाई	ढोली (१,२,३,४)
११६	मोही	अद्यारो (१,२,३,४), मोइ (१,२)
११७	ठकुरी	ठाकुर (१,२,४) ठागुर (१,४) बाउसाब (३)
११८	विद्यार्थी	स्कुल्या (१,४)
११९	सिकर्मी	कस्मी (१,२,३,४), मिस्तुरी (१,२,३,४)
१२०	डकर्मी	कस्मी (१,२,३,४) मिस्तुरी (१,२,३,४)
१२१	ड्राइभर	डाइवर (१,२,३,४)
१२२	ज्योतिषी	पर्वु (१,२,३,४),
१२३	हजुरबा	बाज्या (१,२,३,४) जिजुब्बा (१)
१२४	हजुरमा	बै (१,२,३,४), जिजुम्वा (१)
१२५	बाबु	बा (१,२,३,४), ब्वा (१)
१२६	आमा	ज्यै (१,२,३,४), म्वाँ (१)
१२७	लोग्ने	पोइ (१,२,३,४)
१२८	स्वास्ती	जोई (१,२,३,४)

१२९	बहिनी	बैनी (१,२,३,४)
१३०	ठूलो बा	ठूला बा (१,२,३,४)
१३१	ठूली आमा	ठुल्ल्या (१,२) ठूली ज्यै (३,४)
१३२	काका	स्यान्बा (१,२,३,४)
१३३	काकी	स्यान्ज्या (१,२,३,४)
१३४	सम्धी	सम्दी (१,२)
१३५	सम्धिनी	सम्दिना (१,२,३)
१३६	सासू	बज्यै (३,४)
१३७	ससुरो	बाजे (३,४)
१३८	बुहारी	ब्वारी (१,२,३,४)
१३९	फुपाजु	फवाजु (१,२,३,४)
१४०	नन्द	नन्न (१,२,३,४)
१४१	गोरो	सेतो (१,२,३,४)
१४२	दुब्लो	टुटो (१,२,)
१४३	होचो	पुड्को (१,२,३,४)
१४४	जन्मेको	जर्मेको (१,२,३,४)
१४५	सानो	स्यानो (१,२,३,४)
१४६	अछुत	भाइर सर्ने (१,२, पानी नचल्ले (३,४)
१४७	टाढाको	टाराको (१,२,३,४)
१४८	नामी	बयान्याउ (१,२,३,४)
१४९	जुवाडे	जुवारे (१,२,३,४)
१५०	शिक्षित	पय्यालेख्यउ (१,२,३,) पढेलेखेको (४)
१५१	माहिलो	माइलो (१,२,३,४)
१५२	काहिलो	काइलो (१,२,३,४)
१५३	कान्छो	कान्सो (१,२,३,४)
१५४	कान्छी	कान्सी (१,२,३,४)
१५५	छोड्नु	छोर्नु (१,२,३,४)

१५६	हेरचाह गर्नु	धरालो गर्नु (१,२)
१५७	बढनु	बर्नु (१,२,३,४)
१५८	गाडनु	गार्नु (१,२,३,४), पुर्नु (३,४)
१५९	बन्डा गर्नु	बटा लगाउनु (१,४) बटा गर्नु (२) बटा हाल्नु (३)
१६०	चिमटनु	चिउटनु (१,२,३,४)
१६१	कुत्कुति लाग्नु	कातकुति लाग्नु (१,२) कात्याकुति लाग्नु (३,४)
१६२	पढाउनु	पराउनु (१,२,३,४)
१६३	अध्ययन गर्नु	पर्नु (१,२,३,४)
१६४	मात्तिनु	सिरिङ्गिनु (१,३,४) फारिनु (२)
१६५	साटनु	फेर्नु (१,२,३,४)
१६६	मोटाउनु	मोट्टिनु (१,२,३,४)
१६७	दुब्लाउनु	टुटनु (१,२,३,४), सक्नु (३,४)
१६८	इस्त्री लगाउनु	परेस लगाउनु (१,२,३,४)
१६९	सप्ताह लगाउनु	पूजा लगाउनु (१,२,३,४)
१७०	विहे गर्नु	ब्या गर्नु
१७१	श्राद्ध गर्नु	सराद गर्नु (१,३,४) सरात गर्नु (३)
१७२	पानी चढाउनु	मासिनु (१,२,३,४)
१७३	हात हेराउनु	र्बु हेराउनु (१,२,३,४)
१७४	थुन्नु	हुल्नु (१,२,३,४)
१७५	शरीर	सरिल (१,२,३,४) ज्यान (३,४)
१७६	हाड	हार (१,२,३,४)
१७७	मासु	सिगार (१,२,३,४)
१७८	केश	कपाल (१,२,३,४)
१७९	सिउँदो	सिउनी (१,२,३,४), सिउँदी (१,२,३,४)
१८०	तालु	थाप्लो (१,२,३,४)
१८१	निधार	चानो (१,२,३,४)
१८२	नाक	नाक्चो (१,२,३,४)

१८३	मुख	खाच्यो (१,२,३,४)
१८४	जिभ्रो	जिब्रो (१,२,३,४)
१८५	काँध	कुम (१,२,३,४)
१८६	पिठिउ	कन्नो (१,२,३,४)
१८७	पुठो	ढेल (१,२)
१८८	गुदद्वार	बेरो (१,२,३)
१८९	लिङ्ग	गुल्लो (१,२,३,४), लाँरो (१,२,३,४)
१९०	अण्डकोश	फुल (१,२,३,४)
१९१	योनी	मुजो (१,२,३,४), पिच्चो (१,२,३,४)
१९२	स्तन	दुध (१,२) दूध (३,४)
१९३	पेट	भुरो (१,२,३,४)
१९४	नाडी	नारी (१,२,३,४)
१९५	कुहिनु	कुइनु (१,२,३,४) कुइनो (१,२,३,४)
१९६	तिघ्रो	जाङ्ग्रा (१,२,३,४)
१९७	कानेगुजी	काने गु (१,२,३,४)
१९८	च्याल	राल (१,२,३,४)
१९९	सिंगान	नारो (१,२,३,४)
२००	खकार	खगार (१,२,३,४)
२०१	चिप्रा/कचेरा	केचा (१,२,३)
२०२	पिसाव	मुत (१,२,३,४)
२०३	भगाड्कुर	टिसो (१)
२०४	वीर्य	फुसी (१,२,३,४)
२०५	गुहु	गु (१,२,३,४)
२०६	नाटक	नाटड (१,२,३,४)
२०७	उखान	आन (१,२,३,४)
२०८	गाउँ खाने कथा	सिलुक (१,२,३,४)
२०९	इच्छा	रर (१,२,३,४) सल (३,४)

२१०	वोक्सी	वोक्सेनी (१,२,३,४)
२११	भूतप्रेत	मसान (२)
२१२	कागतिहार	कौवाइत्यार (१,२,३,४)
२१३	लोभी	लोबी (१,२,३,४)
२१४	अल्छी	अल्सी (१,२,३,४), पाटे (२,४)
२१५	फागु	होरी (१,२,३,४)
२१६	रूपियाँ	रुप्या (१,२,३,४)
२१७	साहू	साउ (१,२,३,४)
२१८	जमिनदार	जिमदार (१,२,३,४)
२१९	ओखती	दवाइ (२) ओक्तो ((१,३,४)
२२०	जडीबुटी	जरीबुटी (१,२,३,४)
२२१	रूघा लागेको	सर्दि लागेको (१,२,३,४) सोर्त्या लागेको (१,२,३,४)
२२२	खोकी	काँसो (१,२,३,४)
२२३	आउँ परेको	जलमासी परेको (१,२,३,४)
२२४	पागल	बौला (१,२,३,४)
२२५	निको हुनु	सन्चो हुनु (१,२,३,४) नाम्रो हुनु (१)
२२६	रोगाउनु	रेगिगनु (३,४) थलापर्नु (१,२)
२२७	पखाला लाग्नु	छेर्नु (१,२,३,४) उँदो हुनु (१,२,३,४)
२२८	गरो	बान्नो (१,३,४) पर्खाल (२)
२२९	खाँबो	खामो (१,३,४) खामु (२)
२३०	भयाल	स्यानदेली (१,२,३,४) स्यानदेल (१,२,३,४)
२३१	ढोका	देल (१,२,३,४)
२३२	अगेनु	अगेटो (१,२,३,४) चुलो (३,४)
२३३	भाँडो	भारो (१,२,३,४)
२३४	तावा	तौवा (१,२,३,४)
२३५	लोटा	लोइट्या (१,२) बेला (३,४)
२३६	चिम्टा	थदरो (१,२) थुनरो (१,२)

२३६	पनिउँ	कर्चुलो (१,२,३,४)
२३८	डाडु	डारू (१,२,३,४)
२३९	बोतल	बत्तल (१,२,३,४)
२४०	कसौडी	कसरो (१,२,३,४)
२४१	ओदान	अदान (१,२,३,४)
२४२	नाङ्गलो	सुबो (१,२,३,४)
२४३	डोको	डोगो (१,२,३,४) जाले (३,४)
२४४	नाम्लो	बरियो (१,२,३,४) बर्यो (१,२)
२४५	थुन्से	थुन (१,२,३,४)
२४६	टपरी	पतरो (१,२,३,४)
२४७	दुना	बौतो (१,२,४) बगुतो (३,४)
२४८	लष्टी	डिङ्गो (१,२,३,४)
२४९	हसिया	आँसी (१,२,३,४)
२५०	दाप	दाब (१,२,३,४) खोल (१,२,३,४)
२५१	बसुलो	बसुलो (१,२,३,४)
२५२	बन्दुक	बन्नुक (१,२,३,४)
२५३	दमाहा	नङ्गारो (१,२,३,४) दमा (१,२,३,४)
२५६	चामल	चावल (१,२,३,४)
२५७	माँड	माँर (१,२,३,४)
२५८	भोल	रस (१,२,३,४)
२५९	मासु	सिगार (१,२,३,४)
२६०	चिया	च्या / चा (१,२,३,४)
२६१	जाँड	जाँर (१,२,३,४)
२६२	जेरी	जलपी (१) जलफी (२,३,४)
२६३	मोही	मह (१,२,३,४)
२६४	दही	दइ (१,२,३,४)
२६५	नौनी	लौनी (१,२,३,४)

२६६	अमिलो	चुगिलो (१,२,३,४), चुकिलो (३,४)
२६७	कपडा	कबरा (१,२,३,४) कपरा (१,२)
२६८	कमिज	भोटो (१,२,३,४) किमेज (१,२,३,४)
२६९	लगौटी (१,२,३,४)	धोतो (१,२,३,४)
१७०	जामा	घाग्रो, (१,२)
२७१	पछ्यौरा	बर्को (१,२,३,४), दोपट्टा (१,२,३,४)
२७२	पटुका	धरो (१,२,३,४)
२६३	पगरी	मुच्याउटो (१,२,३,४)
२७४	पशु	डिङ्गावाछा (१,२,३,४) लालाबाला (१,२,३,४)
२७५	बहर	बर (१,२,३,४)
२७६	गोरु	बल्ल (१,२,३,४)
२७७	राँगो	राङ्गो (१,२,३,४)
२७८	पाडो	पारो (१,२,३,४)
२७९	बोका	बोग्या (१,२,३,४)
२८०	भेडो	भेरो (१,२,३,४)
२८१	सँगुर	सउर (१,२,३,४)
२८२	घोडा	घोरा (१,२,३,४)
२८३	गोबर	मल (१,२,३,४)
२८४	कल्चौँडा	कचौरो (१,२,३,४)
२८५	बदेल	बनेल (१,२,३,४)
२८६	जरायो	जरा (१,२,३,४)
२८७	मलसाँप्रो	मलस्याप्रो (१,२,३,४)
२८८	लैनो	लौरू (१,२,३,४)
२८९	गाभिनो	गबालो (१,२,३,४)
२९०	बकेर्नु	बगेर्नु (१,२,३,४)
२९१	डुक्रनु	हुक्काउनु (१,२,३) हुक्रनु (४)
२९२	सुगा	सुवा (१-२) पट्ट (३-४)

२९३	काग	कौवा (१,२,३,४)
२९४	लाटोकोस्यारो	ढुय्याकानो (१,२,३,४)
२९५	चील	जमलकाटो (१,२,३,४)
२९६	ढुकुर	घुगुतो (१,२,३,४)
२९७	कालिच	काल्चो (१,२,३,४)
२९८	भ्यागुतो	भेगुतो (१,२,३,४)
२९९	गडेउलो	गन्याउलो (१,२,३,४)
३००	कमिलो	किम्लो (१,२,३,४) चितले (३,४)
३०१	जुम्रा	जौरो (१,२,४) जमो (३)
३०२	निगालो	निडगालो (१,२,३,४)
३०३	मकैको बोट	नल्लो (१,३,४) टुव्याट (२)
३०४	कोदोको बोट	नल (१,२) ढोड (३,४)
३०५	चुत्रो	चोथो (१,२,३,४)
३०६	मकै	मगा (१,२,३,४)
३०७	आँप	अम्राइ (१,२,३,४)
३०८	अम्बा	वेलाइती (१,२,३,४)
३०९	सुन्तला	सन्तला (१)
३१०	नरिवल	गरी (१,२,३,४)
३११	सुपारी	सुवारी (१,२,३,४)
३१२	सखरखण्ड	गन्जी (१,२,३,४)
३१४	दाडिम	दारिम (१,२,३,४)
३१५	निबुवा	अमेलो (१) अमिलो (२,३,४)
३१६	सयपत्री	हजारी (१,२,३,४)
३१७	व्याड	बिउतारो (१,२,३,४)
३१८	डिल	ढिग (१,२,३,४)
३१९	जुवा	ज्वाली (१,२,३,४)
३२०	हल्लुडो	हलुर (१,२,३,४)

३२१	जोतारो	जोतारो (१,२,३,४)
३२२	फाली	फाली (१,२,३,४)
३२३	दाँते	मइ (१,२,३,४) खोप (१,२,३,४)
३२४	चाड	धोरो (१,२,३,४)
३२५	भटमास	भट्ट (१,२,३,४)
३२६	केराउ	कला (१,२,३,४)
३२७	बोडी	बोरी (१,२,३,४) सोस्टा (१,२,३,४)
३२८	गहत	गत (१,२,३,४)
३२९	मुसुरो	मसुरो (१,२,३,४)
३३०	बकुल्लो	रामचना (१,२,३,४)
३३१	फर्सी	कद्दु (१,२,३,४) कवेली (१,२,३,४)
३३२	रायो	भाजी (१,२,३,४)
३३३	निहुरो	डउच्या (१,२) कुथुर्के (३,४)
३३४	भेनटा	भिरा (१,२,३,४)
३३५	तमाखु	भुस्या (१) कक्कर (२,३,४)
३३६	मरिच	मर्चा (१,२,३,४)
३३७	खुसार्नी	मर्च्यो (१,२,३,४) पिर्यो (१,२,३,४)
३३८	अदुवा	अद्वा (१,२,३,४)
३३९	बेसार	हलेदो (३,४)
३४०	छोहरा	छोरा (१,२,३,४)
३४१	सुकुमेल	सुकुमेल (१,२,३,४)
३४२	इन्जिन	मसिन (१,२,३,४)
३४३	गधा	गदा (१,२,३,४)
३४४	खच्चर	खोतो (१,२,३,) टट्टु (४)
३४५	भरिया	भर्या (१,२,३,४)
३४६	राम्रो	सब्याउ (१,२) नाम्रो (३,४)
३४७	पातलो	टुटो (१,२,३,४)

३४८	ठोस	सारो (१,२,३,४)
३४९	कडा	करा (१,२,३,४)
३५०	कमलो	कउलो (१,२,३,४)
३५१	गहिरो	गैरो (१,२,३,४)
३५२	हरियो	हर्यो (१,२,३,४)
३५३	पहेलो	प्याँलो (१,२,३,४)
३५४	पेहोर	फोर (१,२,३,४)
३५५	स्वादिलो	मिठो (१,२,३,४)
३५६	अमिलो	चुगिलो (१,२) चुकिलो (३,४)
३५७	महङ्गो	मङ्गो (१,२,३,४)
३५८	बिस्तारै	चलिचालि (१,२,३,४) माटोमाटो (१,२,३,४)
३५९	बन्द	बन्न (१,२,३,४)
३६०	बाङ्गो	इमेट्टयाउ (१,२,३,४)
३६१	नाङ्गो	खुरिल्लो (१)
३६२	एघार	ग्यार (१,२,३,४)
३६३	सोह्र	सोर (१,२,३,४)
३६४	उन्नाइस	उन्नीस (१,२,३,४)
३६५	उनन्तीस	उन्तीस (१,२,३,४)
३६६	तेत्तीस	त्यात्तिस (१,२,३,४)
३६७	उनन्चालीस	उन्चालिस (१,२,३,४)
३६८	सत्चालीस	सर्चालिस (१,२,३,४)
३६९	उनान्साठी	उन्सठी (१,२,३,४)
३७०	धेरै	मस्तै (१,२,३,४)
३७१	थोरै	अल्ता (१,२,३,४) अल्तै (१,२,३,४)
३७२	तपाई	तमाई (१,२,३,४)
३७३	कहाँ	काँ (१,२,३,४)
३७४	त्यहाँ	त्याँ (१,२,३,४)

३७५	नजिक	छेउती (१,२,३,४)
३७६	अगाडि	अग्याट (१,२,३,४) अघ्याट (१,२,३,४)
३७७	पछाडि	पछ्याट (१,२,३,४)
३७८	माथि	उभो (१,२,३,४) उफ्र (१,२,३,४)
३७९	मुनि	मुन्याट (१,२,३,४) आस्ना (१,२,३,४)
३८०	बाहिर	भाइर (१,२,३,४)
३८१	अबेर	अबेला (१,२,३,४)
३८२	कहिलेकाहीं	कइलैकइलै(१,२,३,४)
३८३	कोसेली	पाओर (१,२,३,४)

सन्दर्भ-सामग्री सूची

- अवस्थी, महादेव (२०३८), बैतडेली भाषिकामा स्त्रीलिङ्गी प्रयोग, एम. ए. शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय शिक्षण विभाग, त्रि.वि. ।
- आचार्य, भागवत (२०५३), उच्चारणका आधारमा नेपाली भाषिकाको निर्धारण एम. ए. शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय शिक्षण विभाग, त्रि.वि. ।
- आचार्य, ब्रतराज, (२०४०), **हाम्रो भाषा**, लेखक स्वयं, काठमाडौं ।
- गिरी, जीवेन्द्रदेव, (२०४०), सिमताली क्रियाका संरचनाको भाषावैज्ञानिक विश्लेषण, एम. ए. शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय शिक्षण विभाग, त्रि.वि. ।
- (२०४१), सिन्ताली भाषिका : कथ्य नेपालीको एक भेद, वाङ्मय, वर्ष ४, पूर्णाङ्क ४ ।
- (२०५३), **भेरीक्षेत्रीय नेपाली क्रियाको संरचनात्मक विश्लेषण**, पार्वती गिरी, काठमाडौं ।
- ग्रियर्सन, जर्ज अब्राहम (१९१६), **लिङ्गुइस्टिक सर्भे अफ इन्डिया**, भोलम १, पार्ट एक कलकत्ता ।
- गौतम, देवीप्रसाद, (२०४९), **नेपाली भाषा परिचय**, साझा प्रकाशन, ललितपुर ।
- दुङ्गाना, लावण्यप्रसाद (२०५३), आधारभूत शब्दावलीका आधारमा नेपालीका भाषिकाको निर्धारण, एम. ए. शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय शिक्षण विभाग, त्रि.वि. ।
- तिवारी, भोलानाथ (२०२०), **भाषविज्ञानकोष**, काशी ज्ञानमण्डल, काशी ।
- तिमिल्सिना, यमनाथ (२०५०), सर्वनाम र संख्यावाचक शब्दका आधारमा नेपालीका भाषिका, एम. ए. शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय शिक्षण विभाग, त्रि.वि. ।
- निरौला, यज्ञेश्वर (२०५१), क्रियाको रूपतत्त्वका आधारमा नेपालीका भाषिकाको निर्धारण,

लेखक स्वयम्, काठमाडौं ।

पोखरेल, बालकृष्ण (२०३१), राष्ट्रभाषा, दोस्रो संस्करण, साभा प्रकाशन ललितपुर ।

पौडेल, हीरामणि शर्मा (२०४४), पर्वती भाषिकाका स्वरूप र संरचना, इन्दिरा शर्मा पाल्पा ।

भट्ट, भीमदेव र अर्जुनदेव भट्ट (२०१७), बैतडेलीका केही स्थानीय शब्द भाग-१, धनकुटा ।

रेग्मी, चूडामणि उपाध्याय (२०२५), नेपाली भाषाको उत्पत्ति, जगदम्बा प्रकाशन, ललितपुर ।

सुवेदी, सखीशरण (२०५१), वाक्यतत्त्वका आधारमा नेपाली भाषिकाको सर्वेक्षण, एम. ए. शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय शिक्षण विभाग, त्रि.वि. ।

शर्मा, मोहनराज र कृष्णहरि बराल (२०५०), भाषा विज्ञान र नेपाली भाषा, काठमाडौं बुक सेन्टर, काठमाडौं ।

श्रीवास्तव, दयानन्द (२०१३), नेप्लिज ल्याङ्ग्वेज इट्स हिस्ट्री एन्ड डेभलपमेन्ट, कलकत्ता ।

ज्ञवाली, सूर्यविक्रम (१९९०), नेपाली भाषाका विकासको संक्षिप्त इतिहास, नेपाली साहित्य सम्मेलन, दार्जिलिङ ।

अधिकारी, नवराज अन्तर्राष्ट्रिय मञ्च, २०६१ चैत्र, वर्ष २१, अङ्क-६, पृ. २२, अनामनगर, काठमाडौं ।

भौगोलिक तथ्याङ्क, २०५८ तथ्याङ्क विभाग, काठमाडौं ।